

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser. 190

Title: *Prakasa Prayas Chittam*

Late

31-12-7

Prakirna Prāyaschittam

Author

Editor

Year, Vols.

Publisher

Remarks

190

श्रीआ
क्रिक

९

८

श्रीगणेशायनमः॥ अथविदुषा॥ वश्वासायमूकप्रमाणमुच्यते॥ तत्रादौसर्वगित्वादु
पवीतमुच्यते॥ छद्गपयिनिष्ठे॥ त्रिवृद्धं धृतं कावेतुत्रयमधीवृतं॥ त्रिवृत्तं चोपवीतं च त
स्येकोग्रं धिनिष्पते॥ माधवीयेसंग्रहः॥ करेण त्रिगुणेनो ध्वगिते॥ न त्रिगुणीकृतं॥ बलितमानव
सूत्रं शास्त्रेर्द्धवतं स्मृतं॥ वामावर्त्तत्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्त्तनवगुणं कृत्वा त्रिसरं कृ
त्वा ग्रंथिकुर्यात्॥ माधवीयेदेवळः॥ कार्पासक्षोमगोवाळनाणबल्यवृणादिकैः॥ स्त
दासं नैवतो धारयमुपवीतं द्विजातिभिः॥ १॥ सुचोदेरो सुचिः सूत्रं संहतांगुलिमूळक
आवर्त्तयिषावर्त्तयितुं त्रिगुणीकृत्य यत्नतः॥ २॥ अलिंगकैः स्त्रिभिः सम्पूज्य प्रक्षाल्यो
धृतं त्रिवृत्तं॥ अप्रक्षिणमावर्त्तयान् त्रिगुणीकृतं॥ ३॥ अथः प्रदक्षिणावर्त्तं समं
स्यान्नवसूत्रकं॥ त्रिगोवेषपट्टं बंधाहाये ब्रह्मेश्वराय नमः॥ ४॥ यज्ञोपवीतं परममि
ति मंत्रेण धारयेत्॥ सावित्रादत्राहोवोहिः मंत्रीतो निस्तुष्टयेत्॥ ५॥ विद्वन्तं वाप्यध्याया
तं नुक्तातिभित्तमुत्सृजेत्॥ उपवीतं ब्रह्मणे कंदेतथेतयोः स्मृतं॥ ६॥ माधवीयेऽरुणिष्टं॥
अपि वाससायज्ञोपवीतार्थान् कुर्यात्तदनावे त्रिवृत्तासूत्रेण॥ अग्निकायं सायं प्रातः का
यं॥ अग्निकायं ततः कुर्यात्संध्यायां रुचयोरपि॥ इति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ सायमेव वा॥ साय

प्रवृत्तिः
यश्चिद्वि

नेवाग्निमिधीतेयकश्चित्तमदनपारिजातेलोकास्मृतः। अथ कुशा मदनपारिजातेहा-
रीतः। शुचौदेवोश्चिन्वास्थितापूर्वादिनामुरवः। हृषीकेशः। काशमन्त्रेण स हृदयकुशास्पृश-
तः॥१॥ मन्त्रस्तु॥ विरिचिनासहोत्पन्ने परमेष्ठी निसर्गजः। नृदसवाणिपापानि दहेच्च स्मिन्कु-
शेव॥२॥ जातिमात्रेण वेदने सायमूळ कुशास्मृतः। सद्यः पत्रस्तु कुतपछिन्नाग्रस्तुणमु-
च्यते॥३॥ कात्यायनः। अनन्तराग्नौ सायमूळो वा दौ दलमेव च॥ प्राद्वामात्रे विद्येयं पवि-
त्रं यत्र कुत्रचित्॥४॥ क्रौवां विनृयान्ति त्वं पवित्रं दक्षिणे कुरे॥ दौ दक्षिणे हस्ते सव्ये
त्रीतासने सकुटु॥५॥ उपवीते विरवाया च पादमुखे सकलसकलं॥६॥ शंखः। ग्रंथिर्यस्य
पवित्रं स्य न तेनाचमनं चरेत्॥ वामहस्ते कुशां हत्वा दक्षिणेनादकं पिबेत्॥७॥ तु धियं
तद्वेद्यो यं पीत्वा चोदयणं चरेत्॥ छयागपि विद्युः॥ सव्यः सोपग्रहः काये दक्षिणे सप-
वित्रकः। कुशां तावेत्थाकाशा इवेद्वीहियुना अपि॥८॥ हारीतः। अचक्षुष्यं नृकुरं कु-
शां सुवर्णं रजतं कुशैः॥ तान् रतांस्तु वपानां मर्कषां उद्वारं खड्गं॥९॥ आपस्तम्बः॥ वि-
नोदने श्रिये माग्निं च ध्यायेत् पितृ तपणे॥ स्तनपासनं पित्र्यं नृणां प्राणां सप्तं वकुशाः॥१०॥
स्वाध्याये ब्रह्मयज्ञादौ॥ कथिता आग्निदग्धाश्च कुशान् तान् विस्मृत्य यदा॥११॥ मदन-
पारिजाते कोविदः॥ गवां काष्ठपवित्रेण धार्यमाणेन नित्यं शः॥ न स्पृशेतीह पापानि-

श्रीशृगात्रेषु तिष्ठति॥१२॥ अपराजितः॥ काशाहस्तकृत्वा चामेत्तु हृवाहस्तस्तथैव च॥ तत्रैव
गर्गः॥ कुर्यान्नेमि शिक्कं स्नानं त्रीणि वा द्विकाम्यमेव च॥ नित्यं यो दृष्टिं चैव यथा कचि स-
माचरेत्॥१३॥ तदनुग्राहये कार्यं॥ प्रातः स्नाप्यानुग्राह्यं रात्रौ प्राचीनं लोक्य स्नाया-
दिति विदुः॥ माधवीये जावालिः॥ स्नाने दत्त्वा ईवासाकृत् विष्णुं त्रंकुतयेदि॥ प्राणा-
यामन्त्रं यदुवा पुन स्नानेन नृणां ध्याति॥१४॥ दक्षः॥ प्रातर्मध्याह्नयोः स्नानं जान प्रस्य गृह-
स्थयोः॥ यत्ने स्त्रिभवे वपं प्रोक्तं यथेष्टं ब्राह्मणं चापि॥१५॥ मदनपारिजाते जावालिः॥ अ-
क्षिरस्त्रं न वे स्नानं स्नानां शक्तौ तु कर्मिणां॥ अद्रिणा वा ससावापि मार्जनं देहि कुर्वितुः॥१६॥
विद्वत्सरस्वती स्नानं प्राप्तां सारस्वतीं विदुः॥ विप्रनाक्येनेत्यर्थः॥१७॥ सरवः॥ अस्नासध्या-
त्वा गीरस्पदे वा काठाद्यपेक्षया॥ मन्त्रस्नानादिकाः सप्त केचिद्विदुः तिस्रस्तपः॥१८॥ योगि-
या इपवत्कथः॥ मां त्रयो मन्त्राग्नेयं वायवं दिव्यं मेव च॥ वाक्यं मोनसं चैव स हस्तं
नान्यनुकृमात्॥ आपो हिष्ठादिनिर्मात्रं मुदा लभेन पार्थिवं॥ आग्नेयं च स्मना स्नानं वा-
यव्यं गन्तुः स्मृतं॥२०॥ यन्मुसा तपवेषेण स्नानं तद्विष्यमुच्यते॥ वाक्यं चावगाधा-
नो मानसं विस्मृतिं तर्जनी॥२१॥ अत्यमुक्तं पदाथा दत्तौ॥ ध्यायेदादित्यसंकाशं वासुदेवं
चतुर्भुजं॥ शंखं चक्रं गदापद्मं वनमाळां विचूषितं॥२२॥ तत्पादोदकं जां धारां निपतंतं

प्रयोग
प्रायश्चित्त
२

स्वमृधनि ॥ चितये द्रुहानं ध्रेण प्रविशंतीस्वकांतनु ॥ २३ ॥ तथा संक्षालयेत्सर्वमंत
नेहि गंतमळ ॥ २४ ॥ तेनावाको नस्मादिस्नानं कृत्वा प्रातरवस्त्रकाये संध्यापास्या
जलुस्नानोत्सवे संध्याकर्म ॥ गोणानुचितया पधिकानेण स्वकाये यथा कथांचिदकथं
व्यत्वात् ॥ ब्रह्मांडपुनाणे ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥ तपुण तु च
तस्य अंगत्वेन प्रकीर्तितं ॥ २५ ॥ तच्च नृदेवास्तपयामीत्यादियजुर्वेदे प्रोक्तं ॥ प्रनावा
नृ ॥ संध्यास्नानं जपो होमो देवतानां च पूजनं ॥ अतिथ्यं वैश्वदेवच षट्कृमाणि दिने दि
ने ॥ २६ ॥ योगियाहुयवल्क्यः ॥ अरुक् दिवा च न स्नानं मध्याह्नात्प्राग्निनाशनं ॥ प्रय
तो मृदमादाय हवामादं च गामयं ॥ २७ ॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च शिखा बंधं समाचरेत् ॥
तत्रैव षट्त्रिंशन्मते ॥ सार्वकाळं तिष्ठेत्स्नायादिति आसीद्वीक्षुनिः ॥ शिरस्नानं न
देहलाभे जडेदस्य यथाविधि ॥ २८ ॥ व्यासः ॥ स्मृतौ कानं च गायत्री निबध्नीयान्ति
स्नाततः ॥ पुनराचम्य हृदयं बाहू स्कंधं च संस्पृशेत् ॥ २९ ॥ मृदे कया शिरः क्षाल्य
दाभ्यानां च यथापरि ॥ अधः श्वेतं च चिकार्यं वद्विः पादौ तथैव च ॥ ३० ॥ प्रक्षाल्य स
र्वकार्यं च दिवा च मयथाविधि ॥ ३१ ॥ गोणनिबध्ने आहो ॥ मासपक्षतिथीनां च निमि
त्रानां च सर्वत्राः ॥ उल्लेखनं मुकुवाणो न तस्य पूजनां गभवेत् ॥ ३२ ॥ सर्वत्राः स्ना
मान्यतो विज्ञातवा आयावर्तका नितीनां यस्यापूजने वैधः स्तोत्रां सर्वमा

ततश्च गोमेये वमग्रमग्रमिति बुवर् त ॥ तारकां डाव ॥ यावा तं न तिहास्या ॥ ३३ ॥ वामाज्जनमुक्त्वा ह

मुल्लेखः ॥ व्यासः ॥ अधः क्रांते इत्यादिना मृदा स्नानमुक्त्वा ह ॥ कलैवं मार्जनं मंत्रैश्च
क्रांत्वादिभिस्ततः ॥ ये ते वातमिति द्वाभ्यां तीर्थानां वाहयेत्ततः ॥ ततो महाव्यादृतिभिः गायत्र्या
चानिमंत्रयेत् ॥ ३४ ॥ आपो हि क्षेदमापश्च दृपदा दिवद्रुपि ॥ तद्वा हिनप्यवणां चिमा
वमानीभिरततः ॥ ३५ ॥ ततो कमीक्षित्वा कारं विस्मृज्या तज्जले बुधः ॥ प्राणायामाश्च कुर्वत्
तगायत्रीं वा घमर्षणे ॥ ३६ ॥ यथोक्ते चो धितस्तु मज्जे त्रिदेव ततः ॥ एतन्मध्याह्ने स्ना
नपरमिति मदनः ॥ उच्यते परमिष्ये ॥ तत्रैव व्यासः ॥ गजौ नो मंत्रयो दस्यां न दौ च गुरुमद्या
स्तु च ॥ पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिष्ठतपणं ॥ ३७ ॥ योगियाहुयवल्क्यः ॥ अस्मा म
ध्यान्नं कुर्यात्तत्रायं विधिमुच्यते ॥ स्नानं मंतर्जले चैव माज्जना च मनोस्तथा ॥ ३८
उक्त्वा चिमंत्रणं चैव तीर्थस्य परिकल्पनं ॥ अधमर्षणं सूत्रेन त्रिग्राह्येन नित्यं ॥ ३९
स्नानाचरणमित्येतदुपविष्टं स्वयं भुवा ॥ नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियां गमककषणं ॥
३९ ॥ तीर्थां जावेदु कर्तव्यं मुस्तादकपरादकः ॥ सीतास्वप्ननिषेधात्सामंत्रसंनारसे नृताः
४० ॥ गृहपित्रास्तपस्नानं तस्मिन्मफळं न वेत् ॥ गंगेतुल्यं पि फलमाह हमाद्रो मनीचि
४१ ॥ नृमिष्यमुधृतं वा पित्रा तमुल्लेखमथापि वा ॥ गंगं पयः पुनात्यां नृपा पमामरणा
तिकं ॥ ४२ ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ यथाह नितथा प्रातः नित्यं स्नायाद नो दुःखः ॥ दतान् प्रक्षाल

पञ्चमोऽध्यायः
प्रायश्चित्तः
२३

त्यनद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत् ॥ ४३ ॥ प्रातःविततमन्त्रहीनं ॥ प्रातःसंक्षेपस्नानाया
होमलोपोविगर्हितइत्युक्ते ॥ अन्ये च स्नानयस्नानत्रोक्तत्वागृहे माज्जनादिने
ति मन्त्रसंज्ञाने पुत्रे विकल्पइत्युक्ते ॥ यत्कुक्षस्तु च दीये ॥ गृहस्नानेन कुर्वत
पणमाज्जनं तथेति निमित्तं ॥ तच्च प्रातःस्नानं केवाप्रसाधनो भवत्यर्थः ॥ अत्र
तश्च नतः कुयदि पुमान् केवाप्रसाधनमिति विष्णुपुराणात् ॥ अन्यथा च स्नादिना
स्नानविधानं यथेति स्नात् ॥ माकंडेयः ॥ परिमृज्जान् च स्नातो गात्राण्यंबरपाणि
ना ॥ अंबरं स्नानत्राठी ॥ स्नानत्राठी न्नमृज्यादिति विष्णुपुराणादिति श्री
दत्तः ॥ तस्मात्स्नातो नावमृज्या स्नानत्राठी न्नपाणिने ॥ तिगो निलोके अत्राको स
वधा परिभाज्जनाचात्रः ॥ अत्राको पाणिना ठीभ्यामिति हरिहरः ॥ वारवः ॥ उदकस्या
त्रदानादि स्नानत्राठी न पीडयेत् ॥ मदन पारिजाते पत्राचारः ॥ एकं चेद्वा सो च वति
तस्मै चोत्तरवर्गेण प्रछादयति ॥ तत्रैव वा तातपः ॥ प्रागग्रमुदगग्रं वा धौतं वस्त्रं प्र
सादयेत् ॥ पश्चिमाग्रं दक्षिणाग्रं पुनः प्रक्षालनाच्छुचिः ॥ ४४ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ नृपा
न हनान्पथुतमुपवीतं न धारयेत् ॥ समात्पोना च रे स्नानं नादिवान् स्नानकारणं च

म्लेच्छवेनो न कर्तव्यो म्लेच्छनाथानसंवदेत् ॥ स्नात एवाग्नौ विनृत्या सोऽस्त्री वेधौ तवास
सी ॥ ४६ ॥ म्लेच्छवेषः स्तद्वत् च मृष्टरक्षणपादकंचुकं ॥ चेत्यर्थः ॥ हेमाद्रौ माधवीये च नृयुः ॥
नग्नः स्यान्म्लेच्छास्नानग्नः कोपीनकेवकः ॥ विकलोलुता गीयश्च नग्नश्चावस्त्र एव च ॥ ४७ ॥
श्रोतस्मार्तं तथा कर्मनग्नः श्रितयेदपि ॥ नग्नस्तद्वत् वस्त्रं स्यान्नग्नः स्यूतपटः स्तथा ॥ ४८ ॥
तथा चायावस्त्रं न परिधेयं ॥ तथा च श्रुतिः ॥ अश्रीना तनुर्न वति नृनां पापमा मुया ॥ पति
यद्वधो उनासस्नास्वमेगमधिधित्ते ॥ ४९ ॥ लल्लन दीये ॥ जानुमूकं तु वस्त्रं स्यात्त्रिकलं
धातयेद्दीजः ॥ नात्रोच्यते मकुक्षोचपृष्ठे च वात्रिकलं ॥ ५० ॥ योगिया उवल्क्यः ॥ सव्यादं वा
परिचरुः कटिदेशे धृतांबरः ॥ एकवस्त्रं तु तं विधाद्वैपि नृचवज्रयत् ॥ ५० ॥ हेमाद्रौ मदन पारि
जाते च ब्राह्मे ॥ योगोदानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतपणं ॥ भस्मि सवतितत्सर्वं कुर्ध्वं पुंड्रं
विना कृतं ॥ ५१ ॥ कुर्ध्वं पुंड्रं विना कुर्यात्त्रिपुंड्रं भस्मना सदा ॥ तिलकं वै द्विजः कुर्महि देवैर्न
यदुच्छया ॥ ५२ ॥ पत्राचारमाधवीये सत्यव्रतः ॥ कुर्ध्वं पुंड्रं मुद्रां च द्वादशैकं यस्पदं पतं
स्वाडाको पिबुद्वात्मा पूज्य एन न संवायः ॥ ५३ ॥ तत्रैव ब्रह्मा उपजाणि ॥ वारिं दीपा क
तिं वापि वेणुपात्रा कृतिं तथा ॥ पद्मस्पमुकुवाकारं तथैव कुमुदस्पच ॥ ५४ ॥ मत्स्यक
मद्विंति वापि शंखा कारमतः परं ॥ दशांगुलप्रमाणं तु उग्रमाडु शर्मस्मृतं ॥ ५५ ॥ न

मध्यमं स्या
प्राय
४

वांगुलं दृष्ट्वा गुळमतः परं ॥ सप्तशतं च निःपुंड्रं मध्यमं त्रिविधं स्मृतं ॥ ६० ॥ च
तुल्यं द्विगुलं त्रिगुलं कनिष्ठं मध्यमं च वेदं ॥ दलादेकैवाव विधादित्यादि ॥ अथ संध्या ॥
आश्वलायनगृहे ॥ यज्ञोपवीती नित्योदकं संध्यामुपासीत वाग्यतः सायमासीन उच्यते
पराङ्मुखो न्च स मदेवांसा वित्रीजयेत् ॥ अधोऽस्तिमितं मंडकं आनक्षत्रं दवांसा देवप्रातः प
नाङ्मुखः स्तिष्ठन् आमंडकं दवांसात् ॥ नित्योदकं स्नात्वा च मनसा जनादियुक्तः ॥ उच्यते
पराङ्मुखो वा वायव्यं निःमुखः तेन प्रातर्नक्षत्रेषु सत्सु अधोऽनं ॥ तथा च सदनं पारि
जातेभ्यः ॥ प्रातः संध्यासनं क्षत्रां मध्यमां स्नानं कर्मणि ॥ स्वादिसां पश्चिमां संध्यामु
पासीत यथाविधि ॥ ६१ ॥ संध्याहीनोऽनुचिनिमित्तमनः सर्वकर्मसु ॥ यदप्यनुकुरुते वि
चित्रं तत्स्य फलमश्नुते ॥ ६२ ॥ दानधर्मैर्हमाद्रौ ॥ अनागता कौयः पूर्वसिद्धादित्ये चैव पश्चि
मां ॥ नोपास्ते हि हिजः संध्यासंज्ञायां ब्राह्मणब्रुवः ॥ ६३ ॥ यद्युत्तेजोरीयं श्रुतं ॥ तद्वारं तत्र
क्षत्रादिभिः ॥ पूर्वान्निमुखाः संध्यायां गायत्रीयाचि मंत्रित्वा आपन्नं ध्वजं विक्षिपेत्तीत्याद्य
त्क्रायत्प्रदक्षिणं प्रक्रमेति तत्र पाप्मानमवधुन्वन् उद्यंतमस्तु यां तमादित्यं मपि ध्या
यन् कुर्वन् ब्राह्मणो विद्वान्ब्रह्मचर उद्गमश्नुते सावोदित्यो ब्रह्मति ॥ तत्र संध्यामाहव
नाह ॥ अधोऽस्तिमिता संध्या व्यक्ती श्रुतानता नकायावर्त्तते जः परिहानिवर्त्ता

तत्रानोरधोदित्यं यावत् तज्जाम्बुद्वाराणि ॥ मार्कंडेयोपि नंदयारप्राकृतनी संध्याघटिकात्र
यमिष्यते ॥ इति तेन तत्रैवाध्यादानं ॥ यत्र उद्यंतमस्तु यतमिति तत्रोदेष्यं तमस्तु यास्यं त
मित्यप्येति केचित् ॥ तत्र उद्यंतमो न्निधाय नृत्तियन्वयः ॥ तेन नक्षत्रेषु सत्सु बोध्यतो ध्या
नं संध्याध्यादानं प्रदक्षिणं च कार्यं ॥ नक्षत्रे ध्यादानं तेन सर्वेषामवित्रीधः ॥ अशुभं सिं
हपुराणे ॥ पूर्वसंध्यासनं क्षत्रां उपक्रम्य यथाविधि ॥ गायत्री संध्यासेना वद्यावदादि
त्युद्वेगि ॥ ६४ ॥ अतएवाध्यादानं प्रधानं ॥ तत्रैव फलं श्रुते रात्रौ चेतन्मात्रोक्तं श्रुत
त्वाच्च ॥ अनुदितहामिनां प्रागेव समाप्तिः ॥ संध्यां विना न्यत्राऽनधिकारत्वाच्च ॥ अन्ये होमा ते
जपमाहुः ॥ गायत्र्या कृत्वा द्दमनूक्तं ॥ न प्रातर्न प्रदोषश्च संध्याकालो निर्गद्यते ॥ मुख्यका
लो न कल्प्यश्च सर्वस्मिन्कर्मणि स्मृतः ॥ ६५ ॥ प्रातः संध्यां वस्यं प्रदोषात् च गायत्री इति माध
वः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ प्राणानायम्य सर्वं प्राश्य तच्चेनाक्षेवते ननु ॥ जपन्तासीत सावात्रीं
प्रत्यगात्वारकोदयात् ॥ ६६ ॥ संध्यां प्राक् प्रातरेव हि तिष्ठदा सूर्योदवांसात् ॥ गायत्रीं वि
नसा साधुं जपेत् संध्याहृतिपूर्विकी ॥ ६७ ॥ प्रातिपद्यं वसं युक्तां त्रिरयं प्राणसंयमः ॥ यत्र स्ना
नमश्चैव ते मंत्रे मां जनु प्राणसंयम इति तेन बोद्धेः ॥ रक्षांते वारिणात्मानं परिवेष्यस्व
मततः ॥ शिरसामाजं न कुर्वीत् इत्कल्पाच्छेदागपरिवारिणः ॥ प्राणायामोक्तः ॥ त्रि

५

नावस्येसाविशोपणवं व्याहृतीस्तथा ॥ मार्जनं च तथा कृत्वा आपो हिंसेति मार्जयेदिसुक्ता ॥ ६८ ॥
एवंसं मार्जनं कृत्वा वाघं धृत्वा ध्येयकारणं ॥ तथा सत्वरं धृत्वा ध्येयं प्राणायामान् समस्यसेदित्यो
गयाज्ञवल्क्योक्तं ॥ मार्जनोत्तरं प्राणायाममिति कंचिद्व ॥ तन्न ॥ प्राणायामस्यैव स्यात्
न्यपरत्वात् ॥ तत्र मेण पाठक्रमश्चास्ति ॥ तेनाद्यमार्जनं स्य च ध्येयं त्वं श्रीदशोक्तमे
व साधक ॥ मध्याह्नसंध्यापूर्वधिते दोदयनान् पूर्वमध्यमामपि प्राकृतं तदुत्तरं दोगपनि
त्रिंशत् ॥ विष्णुप्राणो ॥ पूरकः पूरणं नयोः कुंरुः स्थापनं कंचिद्व ॥ बहिनः सान्
पातस्य रेचकः परिकीर्तितः ॥ ६९ ॥ सचादोकायः ॥ प्राणायामेऽस्ति प्रोक्तं ॥ अत्र
नमोतीति स्मृतेः ॥ मदनपानिजाते व्यासः ॥ अंगुष्ठेन पुटं ग्राह्यं नासायां दक्षिणे पुनः ॥ कु
निष्ठानामिका ध्यात्वा मं प्राणायामसंग्रहे ॥ ७० ॥ प्राणायामजन्यं वायुं सं ध्यात्वा चानि
स्तब्धपि ॥ प्राणस्यायमनं कुंरुं च मेव प्रयतो पितृन् ॥ तिनप्रत्येव जिमंत्र पाठ
यश्चासः ॥ आदानं रोधमूलसर्गनायोः स्निः स्निः समस्यसेव ॥ इति तस्य श्रुतं ॥ त्रिविधं
केचिदिच्छेति तथैव नवधाप्यते ॥ त्रितेनेवोक्तेः ॥ मदनपानिजाते संवर्तः ॥ नत्वाथ पुंडरी
काक्षमुपात्ताद्यप्रज्ञातये ॥ ब्रह्मवचसकामाथं प्रातः संध्यामुपास्महे ॥ ७१ ॥
इत्येकं वाच्यं कल्पं कुंरुं नादाय पाणिना ॥ नद्यां नद्युहते स्तायेः गृहवामकं स्थि

७२

त्रिचिर्वाहति निमंत्रैः ॥ मीळितैश्च तेः ॥ गायत्र्या च तत्तु कुर्यादभिवेकं तु तज्जुके ॥ ७३ ॥
सर्वं कुर्यादित्यावाकार्यं ॥ नद्येतद्दानं मृतैश्चातस्मात्तर्कमसिद्धिर्नित्यादियास्पाते
यागयाज्ञवल्क्यः ॥ आपो हिंसेति तिसृचिः कृत्स्नस्तु प्रयतः कुचिः ॥ नवप्राणवयुका
निः ॥ अंशं त्रिंशसि निक्षिपेत् ॥ ७४ ॥ तेन प्रातिपादसिद्धिः ॥ नारायणः ॥ कुंरुं ते मार्जनं
कुर्यात्प्रादांते वासमाहितः ॥ तच्च स्यात्तेषां वाकुर्यादुष्णीषामतमीदृशं ॥ ७५ ॥ चंद्रिकाप्य
व ॥ शौनके ॥ सायमग्निश्च मेत्युक्त्वा प्रातः सूर्ये सपुः ॥ पिवेत् ॥ आपः पुनर्दुमध्या
ह्ने रतेश्चाचमनं चरेत् ॥ ७६ ॥ प्राज्ञो नोत्तरं द्वितीयमार्जनमाह ॥ तत्रैव नायायणः ॥ पी
त्वा वा विष्णुं ततो यमूध्नि ब्रह्ममुखेन तु ॥ आपो हिंसेति सूक्तं नदं च मार्जनमाचरेत् ॥ ७७ ॥
ब्रह्ममुखं मन्त्रं ॥ ओंकारपूर्विकं स्तिस्त्रो महाव्याहृतियो व्यपाः ॥ त्रिपदा च वगायत्री
विष्णुयंत्राणां मुखं ॥ ७८ ॥ मृगुः ॥ आपो हिंसा न वस्तुष्टु सिंधो पक्वस्मृतः ॥
अथैवत्याः सद्यश्चो गायत्र्या दिव्यं नुष्ठुनो ॥ ७९ ॥ तत्रैव ब्रह्मा ॥ जलपूर्णं
तथा हस्तेन त्रिकाग्रं समर्पयेत् ॥ स्तुतं च ॥ त्रिपठित्वा तज्जुक्तं नुष्ठुनो सिद्धिं ॥ ८० ॥
छंदोगपनिशिष्टे पूर्व ॥ यमस्तु ॥ गृहीत्वा पाणिना वारिस्त्रवारं चामुच्यते ॥
विन्यान्नात्रिकाग्रं तु निकष्य प्राणमाकरो ॥ ८१ ॥ य एव षट्पदानि सं त्रिरक्तः प्र

५५
६

यतो जपेदित्याह ॥ इयं तैत्तिरीयादेः ॥ अस्या को किलो राजपुत्र आपो नृप ॥ तत्रैव व्यासः ॥ क
नाभ्यां तोयमादाय गोयन्याचानिमंत्रितं ॥ आदित्यादि सुरवस्तिष्ठन् ॥ तत्रैव संध्यया सिपव ॥
मध्याह्ने तु सल्लोयं शेषणीयं द्विजातिभिः ॥ यत्र श्रीदत्तः ॥ नृत्थाया के प्रतिप्राह त्रिकोणाज
किमेतत्स इति द्वेदोगपरिनिशिष्ठे कल्पे कलशे ते स्त्रियं जकि दानमवगृह्णमित्याह ॥ तन्ना ॥
एको जको त्रिकस्य करणत्वाथं धेकुर्व ॥ अन्यथा मंत्रने दानप्रत्येकं स्थाय ॥ त्रिकप्रणवव्या
हृतिगायत्र्यः ॥ अजकि संख्यातु पूर्वोक्तेव ॥ त्रीनुदकजिह्वादि त्र्युधमुरक्षिपेत् ॥ इति
गोचिलोक्तेः ॥ तेन वैदिकोक्तं सल्लोयं दानं चित्यं ॥ कोम्ये ॥ उक्ताख्या हृत्पुत्रो गायत्रीवेद
मातरं ॥ उक्ताजको जको दद्यात्तस्मै नायवृत्तमनो ॥ यत्तु नानायणः ॥ उदुत्पमिति मंत्रेण तत्रो
यं वृक्षिपेत्तद्विद ॥ ८३ ॥ तत्रैव चारवासे दद्यान्नस्थिते मदने ॥ तन्ना ॥ गायत्र्या चिन्मंत्रिता इति
श्रुतिविरोधात् ॥ तन्मध्याह्ने संध्यापरं ॥ कश्चपः ॥ ततः प्रदक्षिणी कृत्य जकनद्या ॥ द्युत्पुत्रो
त ॥ कात्यायनः ॥ नृनुवस्वमित्यपः परिक्षिपेत् ॥ समंतादिपथः ॥ इदं प्राणायामात्प्रोक्तं
सर्वदापीति श्रीदत्तः ॥ ततः आचम्य जपांगतं यानवप्राणायामात्प्रोक्तं ॥ वाचनं
कायजान्दोषाच्च न वेत्तान्न वनिदं हृदि तमाधवीयस्मृतः ॥ तत्र प्राणायामो गन्धर्वनाह
मदनपाविजति संवत्तः ॥ अतः तस्य कृत्वि ब्रह्मादेवो ग्निस्तस्य कथ्यते ॥ गायत्री च त्रैव

दोनियोगसर्वकर्मसु ॥ ८४ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
वसिमाभं च वप्रजापति ॥ ८५ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
बहुदास्यतानि सद्यवे ॥ ८६ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
वाश्च देवता समुदाहृताः ॥ ८७ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
नानि देवमहः स्तथा ॥ ८८ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
सत्यलो कप्रविशितः ॥ ८९ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
तिरवडे विरवायां तु ततो न्यसेत् ॥ ९० ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
यादिति पदमस्त्राथं विनियोजयेत् ॥ ९१ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
स्वश्चैव तथान्यस्य मध्यमायाय तैदियः ॥ ९२ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
ग्रतः ॥ कनिष्ठिका द्वये नृपाप्यामधे धियः पदं ॥ ९३ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
तास्तु त्वानि शक्त्या वृणान्पासा अदिकादोक्त्याः ॥ ९४ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
नसि न्यसेत् ॥ अस्व विरवायां विन्यस्य गायत्र्या प्रथमं पदं ॥ ९५ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
यं नत्रयोन्यसेत् ॥ तृतीयं नमस्त्रा विन्यस्य स एव न्यासाध्वना नानः ॥ ९६ ॥ त्रिमूर्तं कुरु यो नृव्यो आरंभे सर्वकर्मणी ॥ आहती नीचस्व
युक्ता वाका साक्षसूत्रकमंडलु ॥ नृकवस्त्रा च वृहत्ता हं सवाहनसंस्थिता ॥ ९७ ॥

नक्षत्राणां
प्राप्त्यर्थं

9

[illegible]

शायः प्रणवेते च तत्संगो वा दूरवत् ॥ यमः ॥ स्तुतपत्मा देवी वा तमध्या देवा वरी ॥ गायत्री
 तुल्यो न्नि स्य सर्वकृत्स्नवनापि विनि ॥ ४ ॥ दक्षः ॥ अनामिकाय वामध्याः स्तुतमादधः क्रमेण
 व ॥ तर्जुन्या स्पाङ्गु पातेतु अक्षमा वा कुरुने स्थिता ॥ ५ ॥ मध्यमायाः द्वयं पवज पकाळे विव
 ऊयेव ॥ एवं मकुं विजानीया दृषितवृष्ठाणां स्वयं ॥ ६ ॥ श्रीदत्त धृतगो निष्ठः ॥ कदाचिदपि वि
 दान् गायत्री मुद्रां कुरु पद ॥ गायत्र्यग्निमुखी प्रोक्ता तस्मा दुष्प्रायतज्जि पद ॥ ७ ॥ तत्रैव
 दृष्टस्पतिः ॥ मार्जनं जळमध्यं तु प्राणायामो यतस्ततः ॥ वृषस्थानं ततः पश्चाद्गनावित्र
 ऊपमुच्यते ॥ ८ ॥ यतस्ततज्जळं स्थळे च ॥ संध्यांगे च विषेषोक्तेर्जपो जळने सथः ॥ ऊपात्रा
 गुपस्थानं मुक्तं वा तपथः कृतिषो धायना ॥ ९ ॥ गायत्र्यस्यैकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्प
 दी पदसि नहि पद्यस्येन मस्तु गीयाय द्वाताय पदाय पनो गजसंसावदो मा प्रापदिति ॥
 अयं तु गीय पदसंज्ञो मंत्रः ॥ मदनपाविजात देवळः ॥ मित्रस्य च षण्णां तिस्रो वसवश्च
 तिचो दये ॥ इमं मेति चतुष्पुणस्यायं कुर्यादुपस्थितिं ॥ १० ॥ व्यासः ॥ संध्यात्रये प्येव
 मेव उपस्थानं प्रचक्षते ॥ उदयमूडस्य चित्रं तच्च दृक्श्च दिवा कुरी ॥ १० ॥ इदं कातीयानां
 संध्यात्रये छंदोगानां च तत्पवित्री शोक्तं नितिकल्पतु श्रीदत्तो ॥ कव्यपदः ॥ हस्ताभ्यां
 स्थितिकं कृत्वा प्रावस्थिष्ये दिवा करे ॥ मध्याह्ने तु दृष्ट्वा हस्तार्थं मुकुलितो कुरी ॥

श्रीदत्तधृतपाक्षे ॥ स्वमात्मानं धृते पश्येद्यदि छेदिविनीविनी ॥ अथ होमः ॥ कात्यायनः ॥ तत्रैः
 जोडामेनागेग्रहसंज्ञादिभिः ॥ कात्वांनुदिनं ज्ञात्वा होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १ ॥ तथापि
 नातसमयेन होनं प्रथमं कर्तुं ॥ रविशुक्लं दृश्येत्तस्मिन्मासि धृतिरुच्यते ॥ २ ॥ रवमात्रं न
 अदृश्येत्तस्मिन्मासि धृतिरुच्यते ॥ उदितं तं विजानीयात्तत्र होमं कर्तव्यं येन ॥ ३ ॥ होमद्रव्या
 णि मदनपात्रिजाने स्मृत्युतरे ॥ दक्षातं दुल्लेख्यते वा तदुच्यते न च यामाकनीनाय वेणुयव
 कंदमूलकैः ॥ माधवीयेन न कर्तुं ॥ कृतमोदनसत्कादितं दुल्लेख्यते वा तदुच्यते ॥ व्रीक्षादि
 लक्ष्मिप्रोक्तं मितिहर्षं त्रिधा द्रव्यं ॥ ४ ॥ हविष्येषु तिला मुख्यास्तादृशं व्रीहयः स्मृताः
 अर्चयेन्व्रीहियवयो दक्षावापयसापिना ॥ ५ ॥ तदुच्यते यद्वाचा जुहुयाद्वा दनेन वा
 माधवीयेन वा धयनः ॥ व्रीहिपात्राय वानां वा वातमाहुतिरिष्यते ॥ हविस्पतिः ॥ यद्वाधा
 न्यच द्रव्यं सिराहुतीरिरीक्षितं ॥ तिलं नोदुतदधं स्यात्तदधं स्यात्तदुच्यते न तु ॥ ६ ॥
 तदधं देवा व्याप्ती घृतमिष्यते ॥ स्मृत्यर्थसाग्रेष्वेव ॥ तत्रैव ॥ हव्यार्थे गार्धुतं गार्धुतं
 दक्षवेनुना हि ॥ अजं वा तदुच्यते तदुच्यते वा तदुच्यते ॥ अपि ॥ ७ ॥ तिला नाने गृहीतेष्वपि
 तैलं यद्विहर्षं न्निर्हर्षं ॥ तदुच्यते यव व्रीहि त्रयामाकांक्ष्यते नोदुतं ॥ ८ ॥ पिष्टमात्रं ज्ञात्वा
 येन घृतायेन ज्ञेयं धृतिः ॥ दक्षते लक्ष्मिना गानि वैरुडो दुर्वसज्जु ॥ ९ ॥ सर्वत्र ज्येष्ठ

निनिधिर्जरद्वज्जुमुनर्मता ॥ मैत्रायणी यपारावे छे ॥ ऋषयस्मन्त्रयो धृक्का आसं स्त
 ग्निहोत्रेणातप्यते समस्य होमान पश्यंस्तथा द्विजात्राय अत्रात्रायार्धमासायाग्निहोत्र
 मजुहुवु ॥ तस्मादामया व्यार्त्तावर्धमासायाग्निहोत्रं जुहुयात्पश्चादोपवर्णिते सायं च प्रा
 तरेव चतुर्दशचतुर्दशीतानि सप्तद्विन्नयनमेकासमि सप्तद्विन्नयनमेकासमि सप्तद्विन्नयनमेकासमि
 प्रतिपदिवेपथ्यः ॥ माधवीये मनीचिः ॥ वारीनापद्रव्यं च नया दक्षिः प्रजायते ॥ तथा न्यास्व
 पिचापं सप्तद्विन्नयनमेकासमि सप्तद्विन्नयनमेकासमि सप्तद्विन्नयनमेकासमि ॥ १० ॥ आपन्निवृत्तौ पुनर्हमिमाह सरव ॥ पश्चहोमानया
 कृत्वा अवाकं तस्मान्निवर्तितं ॥ होमं पुनः प्रकुर्यात्तु न चांसादो भुजा ॥ गृह्यवे ॥ ११ ॥ व्री
 धायनः ॥ आसायं कुमं प्रातः प्रातः सायं कुमं प्रातः ॥ अहुतीनीति पद्ये तपावर्णं पावर्णं
 तया ॥ १२ ॥ दक्षः ॥ चतुर्थे तु तपावर्णं स्नानार्थं मुदमा चरेत् ॥ सूत्रे ॥ मध्याह्न्यामां नि
 ष्णुम्याप आह सति स्नाने सति ब्रह्मयज्ञा गत्वा केनादो व्रीहयं जुहोत तामध्याह्न्यं संध्या ॥
 यद्यपि मन्वाश्च न्यायनाथे मध्याह्न्यं संध्या नोक्ता तथापि साकांक्षा ॥ एतत्संध्यात्रयं प्रोक्तं
 ब्राह्मण्यप्यदधिष्ठितं ॥ यस्य नास्यादृशस्तत्र न स द्वाहृणान् च्यत ॥ १३ ॥ इति छंदोगप्र
 षि सिद्धात् ॥ संध्यात्रयं कर्तव्यं हि जेनाम विदासदेतियोगिया क्व वल्क्योक्तं छंदो
 गकातीयपरमतदित्यप्य ॥ युक्तं तु सर्वथा ॥ तत्का कमाधवीये दक्षः ॥ अथ धयामादा
 सायं संध्या मध्याह्न्यं कर्तव्यं ॥ ब्रह्मयज्ञं वापस्तव ॥ यथास्वा

पादाङ्गुलीपरिदक्षिणपादाङ्गुलीनिहितेन पस्थमिव स्यथे आह मदनपात्रिजातः । तत्त्वत्वा
 माह दक्षिणपादे निधाय नमो वोरुस्थः ॥ दक्षिणोत्तरो पाणी पादौ हृत्वे विश्रुतः । अतए
 व उपविष्टो दक्षिणोत्तरिणो पस्थौ न स्यत्तत्तु पस्थं तथैवोक्तं सूत्रे वृत्तौ च ॥ अथ तप
 णः ॥ तत्र माधवीये निर्विस्तु प्रजापतिरिति सूत्रं पठितं ॥ तेनाग्निश्च पितृ ॥ विस्तु कृष्ण
 त्व इति द्वयमादावधिकं कुर्यात् ॥ पित्र्येत्वाश्चत्वायनेन प्रतिपुन्यं पितृत्वापयित्वे सुते ॥
 पितृनिति द्वितीया ॥ त्रैतपुरुषं चैकत्वं पितृन्स्वधानमस्तपयामीति बोधायनः ॥
 गोत्रमादौ तद्वोनामेत्यद्वयं द्वेति ॥ तेनास्मत्पितरमनुकृणोत्रममुकृतासां पितृ
 धानमस्तपयामीति प्रयोगः सिद्धः ॥ त्रयं ज्ञेयं चेदं नम्राद्यन्तिः । संध्या घृदानव
 त् ॥ तत्रान्वारब्धसव्येन दक्षिणेनैव कार्यं नांजलिना ॥ अनादेवो दक्षिणं प्रतीयादिति
 सूत्रात् ॥ गोत्रनाम्नोऽपौर्वापर्यविकल्पः स्वनाम्नो गोत्रग्रहणं प्रकृषं प्रकृषं प्रतीतिपेदीन
 स्युक्ते ॥ गोत्रनामस्वधाकारैस्तपयेदन्तु पूर्ववा इति यागियाहुर्वल्क्योक्तं ॥ पिताम
 हः । हिमवृष्यमयं पात्रं ताम्रकां स्पसमुद्ध्वं ॥ पितृणां तपणं पात्रं मृन्मयं तु परित्यजेत् ॥
 स्मृत्यन्तरे ॥ खड्गमात्रिकं हस्तं न कर्तव्यं पितृतपणं ॥ माधवीये बोधायनः ॥ गृहे निषिद्धं

प्रायश्चि
त १०

सालिलं तर्पणं तद् हिर्नवेद्य ॥ व्यासः ॥ एकैकमंजुलिं देवान् द्वौ द्वौ तु सनकादयः ॥ अहतिपि
तरः स्निग्धस्त्रीन् स्त्रियत्वेकैकमंजुलिं ॥ ५ ॥ मातृवर्गत्रय एवेति का ॥ सीखंडे ॥ शंखः ॥ सावर्ण
न नाजते नो दुर्बरेण शृगपात्रेण चानुनावाप्य दकपितृतीर्थं स्पृशन् दद्यात् ॥ योगियाङ्ग
वल्क्यः ॥ तिला नाम प्यला नेतु सुवर्णरजता न्वितं ॥ तदुज्जवे निविचेत्तु दत्तैर्मंत्रेण वाप्य
थ ॥ यद्युमदन्तपानिजाते हातीतः ॥ वशिष्ठावसनमुकुटं स्पृशेत्स्त्री ॥ धौवर्हिणि ॥ विधिः
स्तर्पणं कुर्यान्नितु पात्रे कदाचन ॥ ६ ॥ यज्ञसत्पुत्रतः ॥ आवाप्य पूर्ववन्मंत्रे वा स्त्रीयचक्र
वान् स्त्रियो ॥ प्रागशेषसुगन्धान् सर्वान् दक्षिणार्धे सुवेपि नू ॥ ७ ॥ इति ॥ तदनु दत्तौ दकं पू
उ हते सुस एव ॥ पात्राद्वा जलमादाय स्वयं पात्रांतरे क्षिपेत् ॥ उल्लूकं पूज्यं सुधागन्ध
नस्थलं विवर्हिणि ॥ ८ ॥ योगियाङ्गवल्क्यः ॥ यद्युद्वेगेन शिंचेत्ततिलां नमि श्रय
ऊके ॥ अतो न्यथा कुर्यात्स्वयं तिलाग्राद्या विचक्षणे ॥ ९ ॥ तत्रैव मनीचिः ॥ सप्तम्यां वि
वाचं च गृहे जन्मादिने तथा ॥ नृसपुत्रकलत्राश्च नृकुलं चित्तं ॥ तर्पणं ॥ १० ॥ ना
गदेव धृतं गिराः ॥ सार्ज्जनं तर्पणं श्राद्धं न कुर्याद्वापि धारया ॥ विज्ञाप्य सुमंल्लुत
शुद्धमकं मलाकरं कुर्यात् ॥ ११ ॥ योगियाङ्गवल्क्यः ॥ अस्पृशणं समादाय संयु
तामा गृहं व्रजेत् ॥ असंनवनागदेवा किं वा दद्यात् ॥ न द्यादौ सम्पगावतिः

संयतो गृहमागतः ॥ उद्वेगमणिका शौर्यं तेनास्पृशणमाचरेत् ॥ १२ ॥ गृहे वा समुपस्पृश्य ल
त्वा स्वर्णं कुशोदकं ॥ कृत्वा च मनमाचरेत् पुनः प्राशणमाचरेत् ॥ १३ ॥ नृसिंहपुत्राणि ॥
ततो ध्येनानवेदयावतिष्ठ पुण्यज्जान्वितं ॥ उखायमभिपिप्येत्तं हंसः च चिषड्भ्रमन् ॥
पौरुषेण च स्पर्शेत्ततो विसृज्य मर्चयेत् ॥ वैश्वदेवं ततः कुर्याद्विबलिकं मर्चयेत् च ॥ १४ ॥
तेन देवपूजां च नृवंश्च देव इति सुवनिबन्धाः ॥ आश्वलायना नातिमेतं वैश्वदेवत्रोषणं
कुर्यात्तना स्पृशेत्तं वैश्वदेवकुर्यादिति ब्रह्मचरिणि श्रोत्रे आदौ वैश्वदेवसूत्रेन कः ॥ स्प
र्शसायं प्रातः कार्यं ॥ अथ सायं प्रातः नितिस्तत्राव ॥ सायं प्रातर्वैश्वदेवं कर्त्तव्यं बलि
कमेव ॥ अनश्रुतापि सततमन्यथा किल्विभीषवेदितिका लायनोक्ते ॥ असंनवम
नुः ॥ सायमन्यपन्नस्पृशेत्तं पत्न्यमंत्रं बलिहरेत् ॥ बलिमात्रेण होम इत्येव ॥ अ
न्येष्टपल्लवपामाह ॥ तज्जल्लिख्यं कुरुपुत्रं कार्यमन्नं संस्क्रान्नाथं चेति वृत्तिः ॥
तज्जल्लिख्यं पचनग्नौ स्मार्त्तलोकि कुर्यात्कार्यं ॥ प्रवस्वदाहिताग्निं ॥
॥ ब्रह्मदाचित्कालं पर्ययात् ॥ यस्मिन्नग्नौ नवत्पाको वैश्वदेवस्तुतत्रैव ॥
इति ह्येदोगपनिर्दिष्टात् ॥ ज्ञाता तपः ॥ लौकिके वैदिके वापि कुतोऽस्तु ॥

चक्रप
जाय
१२

णि एववा ॥ अचिंतितेन वैस्वत्रे लो क्यं सचराचरमिति नृत्विधानात् ॥ योगियाद्
वल्क्योप्येव ॥ तत्रैवमाधवीय ॥ अग्नेये च ॥ प्रथमां विन्ध्यसे दामे द्वितीयां दक्षिणे
कुरे ॥ तृतीयां वामपादे च चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ॥ पंचमीं वामजानोद्वर्षां वेदक्षि
णे तथा ॥ सप्तमीं वामकट्यां अश्वमीं दक्षिणे तथा ॥ १० ॥ नवमीं जातिदेवोद्वर्षां
मी हृदये तथा ॥ एकादशीं कुंठदेवोद्वर्षां वामबाहुके ॥ ११ ॥ त्रयोदशीं दक्षिणे च आस्य
देवो चतुर्दशीं ॥ अक्षयां पंचदशीं चैव षोडशीं मूर्ध्नि विन्यसेत् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणो स्पृत्या
दिकानि स्नातः पूर्वा गकल्पना ॥ हृदये शिरो विरवा कूबचमस्त्रं चेतितेनैव ज्योति
पंचांगानीत्यर्थः ॥ १३ ॥ ततः सहस्रं त्रिंशति षोडशं च स्पृष्टुं कृत्वा नायपत्रं कृषिः
परमपुरुषा देवता अनुसृष्टुं द ॥ अस्यात्रिंशत् पूजने विनियोगः ॥ तत्रैव ॥ आद्या
यावा ह्ये देवमृचातु पुरुषाने मे ॥ द्वितीयया सने दद्यात् पादौ चैव तृतीया ॥ १४ ॥ च
तुर्था धर्मं त्रिंशत् तत्र पंचम्या च मनंतथा ॥ षष्ठा स्नानं प्रकुर्वीत स्वप्नम्या वस्त्रमेव
च ॥ २ ॥ यज्ञोपवीतमस्य नवम्या चरणा तथा ॥ द्वादश्यां धूपदानं स्याद् देकाद
स्या च माल्यं ॥ ३ ॥ द्वादश्यां धूपदानं स्यात् त्रयोदश्यां च दीपकं ॥ चतुर्दश्यां दु

नेवेद्यं पंचदश्यां नमस्क्रिया ॥ ४ ॥ उदासने तु षोडश्यां पंचानां स्तु षोडश्यां स्ना
ने वस्त्रे च नेवेद्ये दद्याद्वा च मलीयकं ॥ ५ ॥ दक्षिणा च यथा चाक्ष्यां षोडश्यां च प्रदा
पयेत् ॥ ततः प्रदक्षिणां कुर्यात्तु पंचम्यां त्रिंशत्माहितः ॥ ६ ॥ यथा चाक्षि जपित्वा च सूक्तं च
स्मै निवेदयेत् ॥ अन्ये तु नेवेद्यां तं पूज्यतां वृत्तं दक्षिणां ॥ ७ ॥ आहुः ॥ अपने तु दक्षि
णां स्थाने पुष्पांजलिं ॥ मदनं पाणिज्जातया गियाद् वल्क्यस्तु यज्ञोपवीतमस्यैव त
सर्वं पूर्ववत्कुरु ॥ नवम्यां लघुलेपनं ॥ पुष्पं द्वादश्यां दातव्यं मेकादश्यां धूपं धूपकं
द्वादश्यां दीपदानं स्यात् त्रयोदश्यां निवेदनं ॥ ८ ॥ चतुर्दश्यां नमस्कारं पंचदश्यां प्र
दक्षिणां ॥ अर्चयित्वा तु देवत्र्यं षोडश्यां विस्मरयेत् ॥ ९ ॥ इति माधवीये अग्नेये
संवेत्तः प्राग्वड्कोक्तं ॥ कृत्वा षोडशं मित्रं षोडशं नान्तरं स्यात्तु ॥ पुनः षोडशं मि
मंत्रिः दद्यात् पुष्पाणि षोडशं ॥ १० ॥ तत्र सर्वं जपेद्भुयः पारुषं सूक्तं मुत्तममिति ॥ यदा
पि ॥ कुर्वीत देवता पूजां प्रयज्ञादनंतरं मिति ॥ अर्चितं क्राम्याद्युक्तं ब्रह्मयज्ञात्तरे दे
वपूजां कुरु ॥ तथा पि पूर्वां कुरु ॥ विधाय देवता पूजां प्रातः होमादनंतरं ॥ पूर्वां कुरु
एव कुर्वीत देवतानां च पूजनं ॥ ११ ॥ इति मदनं पाणिज्जातमनी चार्चयेत् तदूर्ध्वं चैव त्रि
पारुषं पातुस्तुक्तं ततो विष्णुसमं चयेत् ॥ वैश्वदेवततः कुर्यात्वाक्किं मतं यवचं ॥ १२

प्रायश्चित्त
२३

इति कौम्यारि॥ प्रायश्चित्तसिंहपुराणे माध्याह्निकोत्तरमुक्तेश्च॥ यद्यपि॥ आंतसंवाहनं
योगीपरिचयासु नाचने॥ पादयो च द्विजोच्छिष्टमाहर्तनं गोप्रदानवदितियाहुवल्क्योक्तः॥
०३॥ तमेव चार्चयन्ति सन्नयापुष्पमव्ययमिति नृकासर्वदुःखानि गान् वदिति महा
नृते पुलस्तके आत्रका मृता प्रतीयते तथा पिनाय मणोपुष्पतिना सुखाय केवलाद्या न
नातिकेवलादीति श्रुते॥ नित्यापि॥ अयमादवः॥ माधवा ये काम्ये॥ यामोहादथवालस्या
दल्लादेवता चर्चने॥ भुक्ते सयातिन नृकं चाडलेष्वभिजायते॥ ०४॥ ब्रह्माणं विन्दु
मीत्रो वासूय मग्निगणाधिपे॥ दुर्गांस्वरस्वती लक्ष्मीं गोपी वानित्यमच्यते॥ ०५॥ सु
इति मदनपात्रिजाते निगमोक्ते॥ वरुणापापित्याग विनासो वापिकर्तुने॥ न च वा
पूज्यं तुं जीत विवलिंगे महेश्वरमिति॥ लेगाञ्च॥ ०६॥ धृष्टा चेत दन्पत्र॥ विद्रोष
स्तुतस्तुते नृधर्मकमठाकने कुयः॥ ततो नित्यश्राद्धं॥ तज्जदद्याद्दहन्तु श्राद्धमित्य
ते वैश्वदेवस्य सिद्धसगुह्यग्नौ विधिपूर्वकमिदं॥ तिमनूक्तेः प्राग्वेश्वदेवा इति क
चिद्व॥ अन्वेदपि नृवक्ते नृसूत्रकृतोक्तेस्तस्य नित्यश्राद्धं स्थानीयत्वाद्देवता
५॥ मनु॥ एकमप्यात्रायो द्विप्रमेषा मप्यन्वहन्तु गृही॥ प्रचेता॥ नामंत्रणं न होम
५॥ श्वनावाहनं विसर्जनं॥ न पिंडदानं न सुगान् नित्यं कुर्याद्विजोत्तमः॥ ०७॥

मासः॥ जावाहनं स्वधाकारः पिंडाग्नौ करणादिकं॥ ब्रह्मचर्यादिनियमाविश्वेदेवास्ता
थैव च॥ ०८॥ तत्पुष्पदूपकं यदक्षिणापिंडवर्जितं॥ ०९॥ दक्षिणाया विकल्पः किं
चिद्वत्वा विसर्जयेदिति प्रचेतसां कृते॥ कात्यायनः॥ अप्यष्टस्य धात्रा किं किंचिदन्वेय
थाविधि॥ पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदाहरेत्॥ २०॥ क्रौम्ये॥ द्विजाना मप्य
लाभे तु दन्तं गोस्या निबद्धयेत्॥ ततो मनुष्ययज्ञं सनकादिभ्यो हंत्यतिथीनु नो
जयेत्॥ २१॥ विष्णुपुराणे॥ इच्छावायदिवा देव्यो मूर्खः पंडित एव वा॥ संप्राप्तो वैश्व
देवो तैसोतिथिः स्वर्गसंक्रमः॥ २२॥ मदनपात्रिजाते ऋष्यशृंगः॥ गवांश्चासंचकुरीत
नित्यमेव समाहितः॥ गवांकुर्यने स्य वैश्या समाह्विकुमेव च॥ २३॥ मंत्रप्रयोगे॥
ततो नोडने॥ याहुवल्क्यः॥ बालस्ववासिनी वृद्धा गच्छन्पातुरकन्यकाः॥ संचरन्त्या
तिथिचतुर्थाश्च दपत्याः त्राय नोडने॥ मासः॥ चतुस्त्रिंशिकोणं च वलुर्लचाधर्चिद
कं॥ कर्त्तव्यमानुपूर्वेण ब्राह्मणादिषु मेडके॥ २४॥ हेमाद्रावत्रिः॥ पंचात्रावुक्ते
कं कास्यं द्वाधिकं नोडनाय वै॥ गृहस्थस्तु सदा कायमपावेह मरोप्ययोः॥ २५॥ ब्रा
धायनः॥ प्रादुर्भवो नानि नोडितं च विः पीठमाधिसितः॥ यत्तु मनुः॥ २६॥ निन्न
रांडेन नोडतेति॥ तदपवादमाह पठानसिः॥ ताम्रवज्रतसुवर्णचौरवशुक्लवर्मस्य
दिकानां निन्नमनिन्ने॥ मनुः॥ ताम्रपत्रेन नुज्जीत निन्नकास्यमकां विळे॥ पला

शपद्वापनेषु गृहीतुं च दं वं च नेत ॥ २० ॥ वल्ली पल्लवोत्र ॥ नैक हस्तेन च जलं गृह्णा
 वज्जिते पिबेत् ॥ विष्णुः ॥ नो विष्णो धृतमादधात् ॥ आदित्यपुत्राय ॥ नो विष्णो ग्राहये
 दाज्ये जग्धा सिधे न संत्यजेत् ॥ गोविन्दः ॥ २१ ॥ अथातः प्राण हृती कल्पा व्याहृति चि
 र्गायत्रा ज्ञानि मंत्रा भ्युक्ष्य कृते त्वा सत्येन परिनिचामीति प्रातरंत अत्र सि नृ तेषु गृह्य
 या विश्रतो मुद्रवः ॥ त्वेयं नृत्वं वषट्कारस्त्वं ब्रह्मा त्वं प्रजापतिः आपोज्या त्वं नसा
 मृतं ब्रह्म नृत्वं नः स्वनाम मृतोपस्तोत्रं पामसीत्यपः पीत्वा दवाहोतारं मनसानु धृत्य
 पंचग्रासान् गृह्णीयात् ॥ सव्येन पाणिना विमंचन् पः पीत्वतिष्ठ विष्णे ॥ नोज्जनात् कि
 चिदन्नाग्रं धर्मं राजाय वै बलि ॥ चित्राय चित्रं गुहाय प्रेतं भ्यश्च समुद्र नेत ॥ २० ॥ तत्र
 वज्रो नक्तः ॥ स्वाहा ताः प्रणवाद्याश्च नाम्ना मंत्रास्तु वायवः ॥ प्राणादयः पंच वायवः ॥
 तज्जनी मध्यमा गुरु लग्ना प्राहृती च वत् ॥ मध्यमा मित्रां गुरुष्वानि कुंडु या हविः ॥ २०
 तज्जनी बुध हिः सुत्वा उदानं कुंडु या हविः ॥ समानं सर्व हस्तेन समुदायं हृती मे वत् ॥ २०
 तत्रैवादित्यपुत्राय ॥ एकं पंचे ॥ रतुं स्थाने मध्ये च दाचं सत्यं ॥ तदा द्रोणं विहाय नान
 प्रः समगुपस्युः शिव ॥ २२ ॥ बृहस्पतिः ॥ अग्निना च स्मना च वस्तं च न सलिलं वा च
 दात्रेण चैव मानेण पंचि ने दो बुधः स्मृतः ॥ २३ ॥ अत्रिः ॥ द्वाविंशतिनां नृजः काके यदि

दीपो विनश्यति ॥ पाणिभ्यां पात्रमादाय गायत्रीमनसा स्मरेत् ॥ ३४ ॥ पुनर्दृष्टं च दृष्ट्वैव त्रयं
 भुक्ता ॥ द्विजोत्तमः ॥ पुनरन्येन चोक्तं वा भुक्ता ह्यसमाचरेत् ॥ ३५ ॥ पुलस्त्यः ॥ चोक्तं ननु न नि-
 त्यं यत्किं प्राज्ञः कथंचनेत् ॥ अन्यदा धिस्तत्को ज्यपल्लवक्षारमध्वगः ॥ ३६ ॥ गद्यव्यासः ॥
 तप्तः सन्नमृताधानसीत्यपप्रात्रय ॥ व्यासः ॥ अर्धपीतावुगंडूयमधसो ज्यमहीतुके ॥
 रसातलगतानागास्तेन प्रीणाति नित्यशः ॥ ३७ ॥ देवकः ॥ भुक्ता हि सात्समादाय स्वस्मा-
 त्किंचिदाचमन् ॥ उच्छिष्टभागधेयेभ्यः सोदके निर्वपेद्भुवि ॥ ३८ ॥ मंत्रमाहमदनः ॥ नौरवे पू-
 यनिलये पन्नावुदनिवासिनां ॥ अर्थिनां उदकं दत्तं मक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ३९ ॥ ब्राह्मण्यो-
 सहायाश्नीया दुच्छिष्टं वा कदाचन ॥ न चैतदोषं मन्यन्ते नित्यं सवमनो विणः ॥ ४० ॥ इति त-
 द्विवाहपरिमिति विज्ञानेश्वरः ॥ माधवस्तु ॥ ब्राह्मण्यं चाययासाधं क्वचिदनुमाधवी-
 त्यादिपुत्राणां द्रवस्थामाह ॥ देवकः ॥ दंतलग्नमनिहयलेपमन्यत दंतवत् ॥ नतत्र बह्व-
 कुर्याद्यन्नमुदरणं प्रति ॥ ४१ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ इमं शुचास्पृगतं दंतं सक्तं सत्कृतं तत्रापि ॥
 आचमनं विनैव शृद्धिः ॥ मनुस्मृत्या ज्ञानमाह ॥ दंतवदंतलग्नमुज्जिष्ठास्पृशेत् शुचिर्बु-
 परिपुत्रेषु तस्यानाग्निगिरन्नेव तदुचिः ॥ ४२ ॥ तेन विकल्पः ॥ गोतमः ॥ दंतं श्लेष्मदं
 तवत् ॥ अन्यत्र ॥ जिह्वाग्निमनीनाम् ॥ प्राकृत्युतानि गिरंसेकं युतो लान्नपाववदिद्या

पानि
नन

निगिनेलेव सुध्यति ॥ चूते प्राकुडि द्वाधद लेपिन दोष दुस्यथः ॥ शातातपः ॥ हंतल गने फले
मूले नुते स्नेहावशिष्टके ॥ तांबूले च क्षुद्रं च नो छिद्यो न वति द्विजः ॥ १ ॥ देवकः ॥ आचो
ता हृदयमभिस्पृशति प्राणानां ग्रंथिं न सिद्धो मावेवांतकः ॥ तेनान्तेनाप्यायस्वेति पुन
राचंम्प दक्षपादयुष्ठे पाणिं श्रावयति ॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषोयुष्ठं च समाश्रितः ॥ देवाः स
र्वस्मजगतः प्रभुप्रीणास्तु विश्वचक्र ॥ ततो जालुस्पृशति ॥ जालुनीस्पृशति राजे इतरा व्यावहवा
यदीति व्यासोक्तेः ॥ मार्कंडेयः ॥ नूयोप्याचम्प कर्तव्यस्तत्तांबूलं न क्षणं ॥ माधवीयव
शिष्टः ॥ सुपूगं सप्तपत्रं च चूर्णेन च समन्वितं ॥ अदत्वादिजुदेवैस्त्यक्तां वृत्तं वज्रं यदु
धः ॥ २ ॥ एकपूगं सुखाने गेयं द्विपूगं निःपूकं न वेद ॥ अतिश्रेष्ठं त्रिपूगं च धधिकं न
इत्यति ॥ ३ ॥ पणमूले च वेद्याधिपणग्रिपापसंचवः ॥ चूर्णपणं हिरेदायुः त्रिगुणं वि
विना विनी ॥ ४ ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ उपास्पृशति श्मां संध्यां कृत्वाग्नीस्तान् उपास्पृशति ॥ न
त्येः परिहृता च क्लाना तिलप्राथम्ये विनोदः ॥ ५ ॥ सायसंध्या च प्रातः संध्या काले
ब्रह्मचारी संध्यां तस्मान्नि कायं कुर्यात् ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्यात् संध्यां कुर्यात् तपि
रतिर्तने वोक्तेः ॥ अत्राहो सायमव ॥ तथा च मदनपारिजातलोहिता ॥ सायमव

जुहुयान्मणिवांसो गवादिप्रतिग्रहणे गायत्र्यसहस्रं जपेदिति ॥ शो नकः ॥ मे
खलामजिनं दंडं न पवीतं तथैव च ॥ अप्सु प्रावप विनो नानि गृहीतान्पानि मंत्रतः
४० ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मधुमांसांश्चानेकार्यः ॥ कृत्वा धेनवतानि च ॥ प्रातः कुलं गुरोः कृ
त्वा प्रसाधेनं विचुष्यति ॥ ४१ ॥ एतदुच्छिष्टमांसादि नक्षणे ॥ ब्रह्मचारी च मांसं मश्री
या नु उच्छिष्टं चो जं न कुरुते कुरुते द्वादशांशं च रित्वा ब्रतदोषं समापयेदिति वद्विष्टो
क्तेः ॥ विचोषो निषीय सिधौ द्वेयः ॥ इति ब्रह्मचारिणो विद्वेषः ॥ पंचयज्ञाकरणे ब्रह्म
तिः ॥ अनिवर्त्यं महायज्ञाय चो नुते प्रत्यहं गृही ॥ अनादुरः सति धने कृत्वा धनं सत्राध्य
ति ॥ आदुरस्या धनस्य अज्ञाने चोपवासः ॥ इदमेकैकलोपे ॥ उद्वेचपयज्ञानां सा हि
त्य बह्व्यो न विवक्षितत्वात् ॥ स्मृत्यर्थे सां प्रो व ॥ साग्नेस्वाहमा धवीये कुर्या यवः
पितृयज्ञाय यवे ववे अदेवद्वयस्य च ॥ तेजने पतितान् तस्य च नुर्वै श्यानो रवेदि
ति ॥ ४२ ॥ अनापदि द्विगुणमिति मदनपारिजातः ॥ ब्रह्मपाणिना लोकाहलोपे
दादितानामिति मन्त्रकुरुपवासः ॥ दिनत्रयं नो पूर्व लोकाहलोपे ॥ तन्त ॥ विद्व
यवेयथा ॥ आहिताग्निं कुरुपस्या न न कुरुसायं कुरुपवणि ॥ अतो न गच्छेत्सां तासां नि

१०

सुधाधमाचरेत् ॥ ४३ ॥ देवतः ॥ स्वांनार्थं विद्यदा क्रोधा दग्म्येति नरो वदेत् ॥ प्राजाप
 त्यं चरेत् द्विप्रः क्षात्रियो दिवसान्नव ॥ ४४ ॥ ब्रह्मचरं चरेत् द्वे वर्षे ॥ स्त्रियान्नं चरेत् द्वे आचरेत्
 अहताद्यन्नं चरेत् तु मिताक्षरायां लिखितः ॥ यस्य चाग्नेने क्रियते यस्य चाग्नेने दीयते ॥ न
 त द्वे ज्यं द्विजातीनां तु क्त्वा दपवसेदहः ॥ ४५ ॥ वृथा हस्तं संधाय पायसापूपनाम्बुकी ॥ आह
 तानि द्विजो तु क्त्वा प्राजापयं समाचरेत् ॥ ४६ ॥ तदुच्यते ॥ देवपूजा विष्णुदेव पदायादने
 स्मृतं तरे ॥ एकाहपूजा विहितो कुर्याद्दिगुणमचरेत् ॥ द्विगत्रैतु महापूजा संप्राक्षणमत परे ॥ ४७
 मासाहर्धमनेकाहपूजा यदि विहस्यते ॥ प्रातिष्ठे वेप्यते के शिवके शिवसं प्रोक्षणमत ॥ ४८ ॥
 संप्राक्षणमुक्तं तत्रैव ॥ संप्राक्षणं तु देवस्य देवमुद्रास्पृशेत् ॥ पंचपंचक्रमेणैव स्नाप
 यित्वा मृदेन स्ना ॥ ४९ ॥ गवारसे अस्नोत्वा पदं ततो ये विद्वद्ध्यच ॥ प्रोक्षयेत् प्रोक्षणीता ये
 दूकेनाही तं वातं ॥ ५० ॥ ततो मूकेन धादि प्राठांतं स्पृशेत् ॥ तत्तन्प्रासं लिपिन्प्रासं मंत्र
 न्प्रासं च विन्यसेत् ॥ ५१ ॥ प्राणप्रतिष्ठा मंत्रेण प्रतिष्ठापनमाचरेत् ॥ पूजां च महतीं कुर्या
 त्स्नतं त्रिकालं या विधिः ॥ ५२ ॥ पूजाहीनादिषु प्रायः संप्राक्षणा विधिः स्मृतः ॥ अत्र स्मा
 न्नेपि वा विधिः ॥ एकवर्षं नित्यं क्रमात् क्रमेण विष्णुपुत्राणो ॥ संवत्सरा क्रियाहानिर्यस्य पु
 सं प्रजायते ॥ तस्या वलोकनात् कुर्यात् निरीक्ष्य साधु निःसदा ॥ ५३ ॥ स्पृष्टे स्नाने सचेत्

त्रिनात्रं चान्यमासेषु प्रत्यक्षं तदहः स्मृते ॥ ५४ ॥ द्वितीयादिका दोतदहः ॥ अनापदिबुहा
 नीतः ॥ चांशायणं न वशे द्वि प्राजापत्यं तु मिश्रके ॥ एकाहस्तु पुत्राणो प्रायश्चित्तविधीय
 ते ॥ ५५ ॥ आद्यवर्षांत प्रातः मिश्रकं ॥ वर्षांतरं नाविप्रमाणं ॥ बृहपाणिनां वः ॥ चांशायणं न
 वशे द्वि पना केनासिकं स्मृतं ॥ पक्षत्रयं त्रिंशुः स्यात्पक्षमासेषु कृण्वत् ॥ ५६ ॥ आदि
 कपादुल्लङ्घ्य स्यादकाहपुनरादि ॥ इदं प्रायश्चित्तं आह्वयं ॥ प्राप्तापनापदि विप्रपुत्रादयोः सा
 धुर्गुणं दिगुणं च ॥ नरराजः ॥ चैव जगद्देवानां संप्रदायं दिव्यायुक्ता ॥ पतनानां चैव वि
 देवाबंधने स्तथा ॥ रुक्मेयां पाडनां श्रीदेवक्यादि इव तं दिजः ॥ ५७ ॥ अनां इत्येतान्यह
 न्प्राश्निकादकादकाहनि ॥ द्वास्तमस्तत्र रुक्मेयां विप्रपुत्रां प्रायश्चित्तं चरेत् ॥ ५८ ॥ आमश्राद्धे
 था रुक्मेयां तदहं लक्षणं भवति ॥ संकल्पितं तथा रुक्मेयां त्रिनात्रं संपादयेत् ॥ ५९ ॥ ब्रह्म
 शब्देन ॥ आमश्राद्धं च दधे प्रायश्चित्तं सर्वदा ॥ दत्तादितुनां ॥ दत्ताकलः पिबेद्
 पागायत्र्याश्राद्धं रुग्मेयां ॥ ६० ॥ तथा ॥ निवृत्ते च उहामव प्राडनाम करुणा तथा ॥
 चरेत् स्नातपनं कृत्वा जातकमणिं च वि ॥ ६१ ॥ अतो न्युदे रुक्मेयां संस्कारेण दि
 जातम ॥ मियागादुपनासेन रुग्मेयां ते निधेयं जनात् ॥ ६२ ॥ धाम्यः ॥ ब्रह्मादनं च सोमं च
 स्नातं तान्नयनं तथा ॥ जनिश्राद्धं न वशे द्वि दिजः ॥ प्रायश्चित्तं चरेत् ॥ ६३ ॥ मनु ॥ अ

प्रायश्चित्त
२४

नाश्रोत्रियततो यज्ञ इत्याद्यैरनो ज्ञान्ता उक्ता । याज्ञवल्क्यनापिकं दपवद्वा नाणामि
त्यादिनां ताः स्नादन्त नोजने मन्त्रः ॥ तुत्का योन्यतमस्यान्तममत्या क्षपणं च ॥ मस्यानु
त्का चनेत्तु कुं नेतो विष्णुत्रमेव च ॥ २४ ॥ अथासेवास्वाते च ॥ यज्ञ ॥ गौतमेन च दूतं
छुतावानं चोक्तं तदापदि ॥ बलादादीलतां यदुत्तु चं डा ल दस्युः ॥ अशुभका पिना
कं मगवादि प्राणिहंसनं ॥ २५ ॥ गच्छिमा जने च व तथा तस्यैव नोजनं ॥ खरा दू विदुना हा
णामामिषस्य च क्षपणं ॥ २६ ॥ तत्स्त्रीणां च तथा संगता निश्चसह नोजनं ॥ मासा धिता ॥ द्विजा
नेतुः प्राजापत्यं विज्ञाधनं ॥ २७ ॥ चाद्रायणत्वा हिताग्नेः पराकः स्वथवा नवेत् ॥ चाद्राय
णं पराकं च चनेत्स वसुधा पितुः ॥ २८ ॥ स वसुधा गितो शुद्रो मासा ध्याव कृ पिद्वन् ॥ मा
समात्रो पितुः वदुः कृ लु पादेन द्रुध्यति ॥ २९ ॥ ऊर्ध्वं संवत्सरात्कल्प्यं प्रायश्चित्तं द्विजो
त्रमेः ॥ संवत्सरे स्त्रिंशि श्रवत द्वा व संनियच्छति ॥ ३० ॥ लिखितः ॥ परपाक निवृत्तस्य
परपाक रतस्य च ॥ अपचस्य च तुत्का न्द्विज आद्रायणं च नेत् ॥ ३१ ॥ पंचयज्ञ
कारी आद्यः ॥ पंचयज्ञान्दुत्वा स द्वा परान्तरतो द्वितीयः ॥ अन्ता दानां तृतीयः ॥ सकृत्
दूर्ध्वं ॥ अज्ञाने च ॥ आवा चान्न रुक्षणा विष्णुः ॥ आवा च व्यपगम प्रायश्चित्तं कुर्या
त् ॥ मार्कंडेयः ॥ तुत्का द्वा लोणा दौ च तथा लुहो विधीयते ॥ तत्र पात्रो चे तथा
तुत्का महासांत पतं च नेत् ॥ ३२ ॥ चरदस्यैव तथा तुत्का द्विज आद्रायणं च नेत् ॥

अथासेवास्वाते च ॥ चरदस्यैव तथा तुत्का द्विज आद्रायणं च नेत् ॥ चरदस्यैव तथा तुत्का द्विज आद्रायणं च नेत् ॥
आश्रमिनां स एव ॥ ३३ ॥ अज्ञाने दुष्कर्मकेयः ॥ अज्ञाना न्दुत्तु जत विप्रः सूतके मृतके
तथा प्राणायामात्तं कृत्वा च ध्यते शूद्रसूतके ॥ ३४ ॥ वज्रपेक्षे चिन्तिते द्वा द्वि विंशतिव्र
ह्मणे द्वा ॥ एकाह च च पंच सप्त यात्र म नोजनं ॥ ३५ ॥ विप्रादिष्वेकादशाहः ॥ तत
श्च चिन्तयेद्विप्रः पंचगव्यं पिबेत्पित्ततः ॥ जकपालेन च कृत्वा पाणा वंगिराः ॥ सूतकेन यदा वि
प्रो द्रव्यं चो विनाशितः ॥ पिबेत्पानीय मज्ञाना त्पुनर्मश्रीयात्पुनरोत्तवा ॥ ३६ ॥ पानीयं पाने
कुर्यात्त पंचगव्यस्य रुक्षणं ॥ त्रिंशत्त्रं नोजने प्रोक्ते स्पृष्ट्वा स्नानं विधीयते ॥ ३७ ॥ याज्ञवल्क्यः
प्राणायामाज के स्वात्वा खरयानो ह्यपानगः ॥ नग्नः स्नात्वा च तुत्का च गत्वा चैव दिवा स्त्रि
यः ॥ ३८ ॥ इदं कामतः ॥ उ ह्यपानं समाकृत्वा खरयानं च कामत इति ॥ मनुक्ते साक्षाद्वा हा
द्याये हणे द्विगुणं ॥ गुरुत्वं लुप्तं कृत्वा विप्रं निजित्य वा दतः ॥ बंधाव विप्रस्य क्षिप्रं प्रसा
द्या पवसे हि न ॥ ३९ ॥ मनुपरात्रा यो ॥ कुं का व ब्राह्मणस्य स्नात्वा त्वं का वं च गरीयसः ॥ स्नात्वा
नश्नन्त हः शम मा भिवा द्य प्रसादयेत् ॥ ४० ॥ ता उ यित्वा लोणापिकं ठवा बध्यं वा ससा
विवा देवा विनिजित्य प्राणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ४१ ॥ अथासेवमः ॥ वादेन ब्राह्मणं जि
त्वा प्रायश्चित्तं विधित्तया ॥ त्रिंशत्त्रापो पितः स्नात्वा प्राणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ४२ ॥

प्रा
यश्चि

२५

अध्यासेयम् ॥ यादुवल्कलः ॥ विप्रदं जोधमे लङ् ॥ स्वति लङ् ॥ निपातने ॥ लङ् ॥ ति
लङ् ॥ सुक्पाते लङ् ॥ पितृ नो गिते ॥ ४० ॥ वृहस्पतिः ॥ कात्यादिना ताडयित्वा लङ् ॥
दे लङ् ॥ माचने लङ् ॥ अस्थि च देति लङ् ॥ स्पात्प्रा कस्त्वै ग कर्तने ॥ ४१ ॥ यमः ॥ न पक्त्रो
विषमं दद्यात् न याचेन च दापयेत् ॥ प्राजापत्येन लङ् ॥ मुच्यते कर्मणः स्तनः ॥ ४२ ॥ नदी
संक्रमेत्तुश्च कन्या विद्वान् कनस्पचे ॥ समे विषम कर्तुश्च निष्कृति नो पपद्यते ॥ ४३ ॥
चक्षुः लङ् ॥ न चान्तेन दिज् ॥ आं प्रायणं च नेत् ॥ विषमं पूज्य पूजा ॥ कृष्णं अङ्गः ॥ ईदृचा
पं पलात्राग्निं यद्वा स्पन्दं प्रदद्यायेत् ॥ प्रायश्चित्तमहोरात्रिं वन्दुदं स्पन्दं दद्यात् ॥ ४४ ॥
शंखः ॥ अन्यस्पन्नायनं यानं आसने पादुके तथा ॥ दिज् ॥ पलात्रा वक्षस्पन्नात्रिंशत्तुष्टु
तीक्ष्णवेत् ॥ ४५ ॥ क्षत्रियस्तु नृणे पृष्ठं लुत्वा प्रापेण रायणः ॥ स्ववक्षस्व व्रतं कुर्यात् विहितं
वृक्षं पूज्य प्रदं ॥ ४५ ॥ द्वौ विप्रौ ब्राह्मणानीवा दपृती गो द्विजोत्तमौ ॥ अंतर्गुणयदागच्छे
लङ् ॥ सीतं पने च नेत् ॥ ४६ ॥ होमं कुरु तथा दोहं स्वाध्यायं दानं सगृह ॥ अंतरे
णमं दागच्छेत् दिज् ॥ आं प्रायणं च नेत् ॥ ४७ ॥ सान्नाय्यदोह इत्यर्थः ॥ पादप्रतप

नं लुत्वा वक्षो वक्षि मधः स्तथा ॥ दक्षिणा चेत्याह ॥ मार्गचां डाक संसरे तु स एव ॥
चं डाकं सहस्रं सगां मासं मासा धर्मैव च ॥ गोमूत्रयावत्काह नो मासा धर्मे विप्रो
ति ॥ माधवीये हारीतः ॥ गृहस्थाभ्यं तं यस्प चं डाको यदि गच्छति ॥ पार्थिवानां हि पात्रा
णां सागः सद्यो हि सर्वदा ॥ ४८ ॥ अजस्पन्ना प्रवेद्या हि शुध्यते न त्रसंशयः ॥ आपस्त्रे व
अविज्ञातस्तु चं डाको विद्यते यत्र वेत्तमनि ॥ ये स्तत्र शुक्लं पक्वान् लङ् ॥ धर्मं तेषु दापयेत् ॥ ४९
तेषां मपि च ये नृकं प्रादमेकं विधीयते ॥ मदनं रत्नेषु हस्पातः ॥ अकामतः आपदि वायादि जाये
त संकरः ॥ तदा कायं स्ति कै ह मि गाय त्पा यज्जनं तथा ॥ ५० ॥ स्नात्वा धर्ममपि नृयात् प्राणाय
मांश्च स्मृती ॥ गायत्री सूक्तं उपनं तिले हर्मि च वाक्त्रि वः ॥ ५१ ॥ अकामतः लङ् ॥ स्पात्प्रा स्पन्ना
नेषां मयोदितेति ॥ गाय त्पादि नृकं त्रयं गायत्री सूक्तं ॥ गुह्यं प्रमृज्य पादौ तु दिनमकुर्वन्ती क्ष
वेत् ॥ स एव ॥ दुःस्वप्नादि छदानीं दौघु तं हि न प्यं च दद्यात् ॥ यमः ॥ प्रत्यादि संन मेहन
न पश्येत्तमनः वाहत् ॥ स्पृष्ट्वा सुयं निरीक्षेत् ब्राह्मणं गामथा पिवा ॥ ५२ ॥ क्षत्रिया
निवा दने ॥ होना त्रमुपवसेत् द्वेपे दिना त्रैवृक्षं त्रिनात्रं ॥ हारीतः ॥ वाय्या वृक्षं पादुका
पानं दानोपि तस्यादो विष्ठां धका नस्प आहु लङ् ॥ पदे व पूजयता मि वादने त्रिना

प्रायश्चि
२२६

त्रमुपवासोत्पन्ननिमंत्रितेत्पत्रचोजनेपित्रिगार्त्रं॥ आपत्तौवः॥ समित्युष्पुक्कृत्वात्पेक्षुसहना
क्षतपाणिकं॥ उपहोमोचक्रवर्णिनानिवादेज्जतद्विज्जः॥ ५३॥ अत्रापित्रिगार्त्रं॥ गोतमः॥ नमस्ते
छात्रुच्यधामिकैः सहसंज्ञाभेतसंज्ञात्पुण्यकृतोमनुसाध्यायेद्वाहाणनवासहसंज्ञा
भेत॥ तत्पान्नाधनुत्वाचवधेपृथगवशाणि॥ तत्पान्नाया॥ तानस्पनधोविष्टाः॥ हागीतः॥
चंडालश्चपचानाचसंकरेसमुपस्थिते॥ अहोरात्रेत्रिगार्त्रमुपात्तुं॥ त्रिगार्त्रेचंडालः स्मृतः॥ ५४
अविज्ञातस्तुचंडालस्तथाहंनिवसेद्यादि॥ दधिक्षारश्चतेयुक्तंक्षुंक्षुं गोमूत्रयावत्तु॥ ५५॥
प्राज्ञायैस्तुहृत्पेक्षुमांसमेकंनिवतु॥ पूर्वाणिमेधुनेएकवर्गं॥ मिश्रानानेवायत्रवृ॥
उदन्वतोचसिज्ञानंनखकेवादिक्कृदने॥ अंतर्नत्पः॥ पतिकुर्वन्ननप्रजाजायतेधृव
मिसादिहागीतः॥ त्रुलिष्ठसहसंज्ञाभेतत्रिगार्त्रेणननुध्याति॥ चंडालेनसहसंज्ञाभण
दित्यर्थः॥ ५६॥ चंडालः सहसुहृदुत्रिगार्त्रमुपवासयेत्॥ चंडालेकपथगत्वागायत्रीस्म
रणाकुचिः॥ ५७॥ चंडालद्वानेसद्यः आदित्यमवलोकयेत्॥ चंडालस्पृशनेचैवसच
लंज्ञानेमाचयेत्॥ ५८॥ ज्ञातात्तपः॥ येनकेनचिदस्पृशः चंडालः संस्पृशेद्यादि॥ अहो
रात्रोपितोस्नात्वापंचगम्येननुध्याति॥ ५९॥ चंडालेऽपचैः स्पृशेविष्मृतेषुकृतं
द्विजः॥ त्रिगार्त्रतत्रकुर्वीतलुकोष्ठिष्ठः षडाचयेत्॥ ६०॥ मदनयलेपयेत्॥ पत्रादायुक्तु॥

अविज्ञातस्तुचंडालोयत्रवेन्नमनितिष्ठति॥ अहंनुंजीतदध्यात्रअहंनुंजीतसपिषा॥ ६१
अहंक्षारिणनुंजीतएकेकेनदिनत्रयं॥ दध्याद्येपुनरेकेकेनायश्चितंविधीयते॥ ६२॥ दधिक्षी
रस्पृशितपक्षपक्षमेकधृतस्पृशेत्॥ इतिकोस्यादेः नैमनात्रादिः मन्मयस्पृशोरागहृदाहस्त्रिंश
तविष्मृत्तुजनेगोदृषोनाकृतंत्रेकाह॥ क्षत्रियादीनांछापादृपादहान्याकार्यं॥ वत्रिंशः॥ ६३॥
क्षत्रेराजेकगार्त्रमुपवसेत्रिगार्त्रपुण्यहितः॥ छुक्षुमदंजदंडनेपुण्यहितः॥ क्षिण्यत्रयनजितेन
धेदित्यवदृष्टोविष्मृः॥ प्रोक्षणेनपुस्तकंयज्ञंविनाछागादिमांसतृक्षणेनवृः॥ यज्ञरक्षः
त्रात्रोन्नमधर्मसुखासुखं॥ तद्वाहाणेननाशयेद्देवानामभ्यताहविः॥ ६३॥ यज्ञः॥ देवान्पित
रुन्मसमभ्यर्चयेत्स्वाध्यायमस्मिन्निदोषनाकृ॥ त्रुलपाणाविविक्ताः॥ इतिनकुवाकोट्यमोजात्रे
वकेस्तथा॥ मांसिकामत्राकृथेत्रिगार्त्रेनुजतचनेत्॥ ६४॥ संवतः॥ अकाकृगोचिकृ
ष्ठक्षणेनुदिनत्रयं॥ विवाहादावपवादमाहयुमः॥ देवद्रोण्याविवाहेषुयज्ञेषुप्रकृत
मुच॥ काकेश्वरिअसंस्पृशमन्नीकृतविवर्जयेत्॥ ६५॥ तन्मात्रमन्नीकृत्यसंज्ञं
स्क्रुतमहति॥ दानानांप्राक्षणाद्युद्धिद्रवाणामतितापनात्॥ ६६॥ विष्मृः॥ पक्षिश्वा
पदजग्धस्पृशमस्यान्नस्पृशयस्तं॥ संस्कारनहितस्यापिचोजनेलेक्षपादकृ॥ ६७
कामतोभ्यासनाशकः॥ त्रुनामुलिष्ठकंकुक्कुमासमकृत्रतीचनेत्॥ काकोष्ठिष्ठगवाध्या

प्राय
श्चित्त
२८

मांसमुत्रपुत्रीयाणि प्रात्रपगोमांसमेव च ॥ अगोमायुकपीनी च तप्तकृच्छ्रविधीयते ॥ ८७ ॥ अका
मतः पयः ॥ उपोष्यवाद्वा दवाहं कृष्णो ज्युः कृष्णो हृतमिति तुने बोक्ते ॥ पयः वा नक्त ॥ अग
म्यागमने चैव मद्यगोमांस च क्षणे ॥ अक्षये चांशयणं कुर्यान्न दीगत्वा समुद्रगां ॥ ८८ ॥ चां
शयणं ततः श्रीणि कुर्याद्वा क्षणं नो जने ॥ अक्षुद्रं सहितांगां च दद्यादि प्रेषु दीक्षिणां ॥ ८९ ॥
मित्याह तच्छुद्धं परं ॥ अस्यासे त्वं गिराः ॥ न रेका कृष्णवाश्वानां जग्धामांसं गजस्य च ॥ ए
षां मुत्रपुत्रीयाणि ॥ इजश्चांशयणं च नेद ॥ ९० ॥ अत्यंताभ्यासे वांशः ॥ तुक्काचोऽस्य तोदयौ
स्तथा चैकवाफानि च ॥ औष्ट्रं गव्यं तथा तुक्का यण्मासान् व्रतमाच नेद ॥ ९१ ॥ बहुतया न्या
से तत्रैव वद ॥ कपाणो र्श्वकः ॥ जग्धामांसं न गणां च विदुः ग्राह्यं न तथा ॥ क्रव्यादं कुं
टं ग्राम्यं कुर्यात्सिं वत्सं व्रतं ॥ ९२ ॥ ब्रह्मपाणो हारीतः ॥ विडुः ग्राह्यं कुं कुं न रं
मांसं च क्षणे संवेषां दिजातीनां प्रायश्चित्तांत पुनः संस्कारं कुर्यात् ॥ एवं मुत्रपुत्रीया व
सा वाक्कादि च क्षणे ॥ न रवादि च क्षणे च प्रचेताः ॥ न रवके वा सट्कुलो च क्षणे अहो
रात्रे मिति ॥ अङ्गाने तु स्मृतं तने ॥ केवाकीटनखं प्रात्रप मत्स्यं कुं कुं मेव च ॥ हेम त
संघृतं पीत्वा तक्षणादेव नृधृतीति ॥ हारीतः ॥ क्रिमि कीटपि पीलिका जकः पत्रिमां

सास्थिप्राशने ॥ गोमुत्र गोमया हा गस्त्रिगत्रेण विबुध्यति ॥ ति ॥ अथोच्छिन्नक्षणे
तत्र ॥ पितृज्येष्ठस्य च नारुच्छिर्ज्ञेयमिषा पस्तं बोक्ते स्तत्र न दोषः ॥ एवं मातुः ॥ मातापि
रक्षाय दूर्ध्वं नोक्तं ब्रह्मचारिणेति ॥ अन्ये मां त्वं नोक्तं वः ॥ ब्राह्मणोच्छिन्नक्षणे म
व्याहृतिर्न भिमं न्यापयिष्येत् ॥ स्त्रियोच्छिन्नक्षणे ॥ ब्राह्मो रसविष्ये न च ग्राह्यं क्षीरं वत
येद ॥ वैश्याच्छिन्नक्षणे नोपोषितौ ब्राह्मो सुवर्जकां पिबेत् ॥ ९३ ॥ ब्रह्मोच्छिन्नक्षणे नोपोषितौ ब्राह्मो
मत्स्यं ब्रह्मदिष्टुः ॥ ब्राह्मणः ब्रह्मोच्छिन्नक्षणे स पात्रं वैश्याच्छिन्नक्षणे पंचरात्रं ॥ राज
न्याच्छिन्नक्षणे नोपोषितौ ब्राह्मणोच्छिन्नक्षणे त्वं काहमिति ॥ अस्यासे तु यमः ॥ भुक्त्वा सह ब्राह्मणे
न ग्राजा पत्न्येन नृधृतीति ॥ ब्रह्मण सह तुक्कान्ती चांशयणं मथाच नेद ॥ ९४ ॥ ब्रह्मपाणो ल
घु विष्टुः ॥ मृदा विष्टुः सुमादं ॥ अफळं कंदं सुमूलकान् ॥ विष्मूत्रं दधितान् प्रात्रप च ने
द ॥ कुं कुं च पादतः ॥ ९५ ॥ ब्राह्मो ॥ अस्या तु दधितं चांशीं रुजानं स्पृशेत् न नेद ॥ रक्षा
त्वां कुं मर्चयित्वा तु घृतं प्रात्रप विबुध्यति ॥ ९६ ॥ हारीतः ॥ मत्स्यं कुं कुं न रं वत
क्रिमि पदं कान् ॥ पीत्वा न बोदं चैव पंचगव्येन नृधृतीति ॥ ९७ ॥ उपवासो ज्ञेयः
छिन्नक्षणे चांशयणमिति ब्रह्मपाणिः ॥ ब्रह्मपाणो लघु विष्टुः ॥ ब्रह्म उच्छिन्न

२७ नावापिसंस्पृष्टं प्राच्यं जेनं ॥ तत्र ह्येवमप्युक्तं प्राजापत्येन वा पुनः ॥ ५ ॥ वाक्त्रापापराको
 दातव्य इति धर्मस्य निश्चयः ॥ धनत्रयेन पादिके द्वयं गदेनैः सूकनेस्तथा ॥ ६ ॥ पथ्यापादपीनं
 च वेव ॥ छत्रं वा तया सर्वं च नेद्विजः ॥ अंगिराः ॥ चंडाळपतितादीनां मुष्टिं छाद्वं स्पृष्टं
 ने ॥ चांद्रायणं च नेदिप्रः क्षत्रः सातपुत्रं च नेद्विजः ॥ ७ ॥ षड्रात्रं च त्रिगोत्रं च वणियां ननु पूर्व
 त्राः ॥ इदं महासातपुत्रं ॥ अज्ञानेधं ॥ माजोरश्वाडु छिद्ये मनुः ॥ विडाळकाकाश्वाछिद्ये
 उध्वान्नं कुळस्य च ॥ केनाकीटावपन्नं च पिवे द्वाहं सिवचकां ॥ ८ ॥ अज्ञानतोभ्यायेन
 वा त्रिषः ॥ अकाकालीदृशो छिद्ये त्रिषेण जोजने तिष्ठे ॥ कामतस्तु पाप्मिण उछिद्ये
 स्पृष्टं चंडालादिस्पृष्टं त्रिगोत्रं ॥ नजकादोवर्धं ॥ स्पृष्टं धर्मसायुष्ये ॥ वृक्षपाणो वृक्ष
 तातपः ॥ चंडाळः श्वपचैः स्पृष्टो विष्मूत्रं तुल्योद्विजः ॥ त्रिगोत्रं तत्र कुर्वित उद्योछिद्ये
 षडाचने ॥ ९ ॥ सुर्मनुः ॥ चंडाळपातितोश्चैव तथा त्वं च नजस्वली ॥ उछिद्ये स्तुदि
 ऊस्पृष्टा प्राजापत्येन ननु ध्यति ॥ १० ॥ अत्र क्रमाकामतो व्यवस्था ॥ इदं शब्दं
 नक्षणे तु मनुः ॥ राजान्ने तेज आदरे विद्वान्ने ब्रह्मवचनं ॥ आयुः सुवर्णका
 यान्ने यत्रास्वमविकृतिनः ॥ ११ ॥ सुक्तातो न्यतमस्यान्ने अमत्याक्षिपणं जपे ॥

मत्यानुक्षणे ह्येव नेतो विष्मूत्रमेव च ॥ १२ ॥ यत्रुर्द्वयः ॥ ब्रह्मन्ने ब्राह्मणो सुक्ता तथा
 गंगावतापिणः ॥ चिकित्सकस्य कुरुस्पृष्टं तथा स्त्रीमृगजीविनः ॥ १३ ॥ चंडालान्ने नृमिषान्ने अ
 ज्ञाजीवीश्च जीविनां ॥ त्रीडिकान्ने स्तुतिकान्ने सुक्तामांसं व्रतचने ॥ १४ ॥ व्रतं गोमुत्रयावका
 हारं ॥ इदं मध्यासे ॥ आमान्ने तुल्योद्विजः ॥ चंडालान्ने सुक्ता त्रिगोत्रं तु पवसो विद्वान्ने सु
 क्तापराकृमिति ॥ माधवीये चंडालान्ने विष्मूत्रातथोक्ते ॥ चंडालान्ने मांसं आपदिदुप
 नाचारः ॥ आपत्काके तु विष्मूत्रं तुल्यं वृद्धं हेयदि ॥ मनस्तापेन ननु ध्येत दुपदानां वीतज
 पतः ॥ १५ ॥ इदं आमान्ने परं ॥ नाद्याह्ये इस्पृष्टं कान्ने विद्वाना आहिनोद्विजः ॥ आददीताम
 मेवास्माद्वृत्तौ चैकत्रिकमिति मनुः ॥ यात्रया वल्क्यः ॥ ब्रह्मदेष्टुदासं गोपालं कु
 लमित्रार्थं वीरिणः ॥ सोऽज्यान्ना नापितं श्वं यमं आत्मानं निवेदयेत् ॥ यितियज्ञदेवकः ॥
 स्वादासो नापितो गोपः कुक्षिकारुक्षणीवकः ॥ ब्राह्मणे यपि सोऽज्यान्ना पचैते ब्रह्मदेवो
 नयति ॥ १६ ॥ अत्रान्ने वाह्ये इदानीयमात्रं परो नृवोदने पुनः ॥ यतोऽज्येन्ने विद्वान्मा
 माह ॥ पराके वृक्षपाणो च सुर्मनुः ॥ गोरसं श्वं वल्क्यं तं लं पिण्याकमेव च ॥ अपूप
 नक्षये वृक्षाद्यन्नं पत्यसाकृते ॥ १७ ॥ पयसा न्यासं स्पृष्टुं दुग्धेन ॥ तृतीययाने
 नृपेक्ष्यावगेते ॥ ब्रह्मज्जके दोषोक्तः ॥ यच्चैति ॥ चकानादपूपेषु पयः ॥ छतेष्वेव च

प्रायश्चित्त
३०

क्षयि। तेन ऊक कृते पौलिकादौ दोष एवेत्यर्थः॥ अत्रेदंतत्वं॥ द्विनिधो द्विजः॥ ब्रह्मज्ञानरतः
सास्मिन्नुत्तमः॥ आद्यस्वपूर्वार्कं ब्रह्मज्ञानं ज्ञेयं॥ अतएवापराकं ब्रह्मपाणो च हाया
तः॥ कंडुपक्षं तेलपक्षं पायसं दधिसंस्तुवः॥ एतानि ब्रह्मज्ञानं च ज्ञा नो ज्ञानिमनुनं ब्रह्म
॥ २७॥ पायसं पाकं विना क्षीरेण कृतं॥ आमं ब्रह्मस्वपक्षं नृपक्षं मुखिष्ठं मुख्यं ने
इति ज्ञाता तपोक्तेः॥ यज्ञान्पत्यस्य साह्यं तमिति पूर्वमुक्तेः॥ इदं ब्रह्म गृहं पिने ज्ञेयं॥ तदु
क्तं ब्रह्मपाणो ब्राह्मणे॥ नाज्ञापनीणि वैश्यानी अक्षीयान्मुग्धकं गवां॥ वास्तान् गृहं
होमान् सख्यं द्रव्यं गृहं तथेति॥ २८॥ इदमपि कृत्वा ज्ञेयं॥ ब्रह्म देवदासगोपाकं कुक्कु
मिना धेनुं निपातं॥ भोज्यान्नं तापि ब्रह्मपां कृत्वा ज्ञेयं॥ द्विजातिभिरिति माधवीयं पुष्टी
चंद्रोदयुचादित्यपुत्राणां॥ ब्रह्मज्ञानं निवृत्तस्य ब्रह्मपाणां मित्राः॥ पात्रांतरे
गते ग्राह्यं ब्रह्मस्व गृहमागतं॥ ब्रह्म वेदमनिविष्टेण क्षीरं वायदिवादधि॥ २९॥ निवृ
त्तेन न नोक्तं ब्रह्मज्ञानं तदपि स्मृतं॥ विलुपुत्राणां॥ संप्राप्तयित्वा गृहीयात् ब्रह्मज्ञानं
गृहमागतं॥ यज्ञं याज्ञवल्क्यः॥ विष्णुमस्यां ब्रह्मज्ञानं ब्रह्मज्ञानं वासाज्जलमावित्रा
दिति ब्रह्मस्वज्ञानं माह तदासादिभिरन्नं ब्रह्मपरे॥ निवृत्तपरे वा॥ मनुः॥ अज्ञा
ज्यानां वृत्तं कान्ते स्त्री ब्रह्मज्ञानं मेव च॥ भुक्ता मांससमं न ह्यस्वपक्षं॥ नाज्ञेयवान् पिबेत् २२

ज्ञाने द्विगुणं॥ अं स ज्ञानं नृपणे लापनीयः॥ नृजक व्याधौ लूकवेपु च मे पिजा विनः॥
तेषां यत्कृतं जीव द्विजं प्रायर्षं चरेत्॥ २३॥ इदं ज्ञानं तोष्यासे॥ यमः॥ भुक्ता चैषां
स्त्रियो गत्वा पीत्वा पशुं प्रतिगृह्य च॥ कृच्छ्राद्धं माचरेद्भाना दज्ञाना दैवं दयं॥ २४॥ क्षत्रिया
दीनां पादपादहानिः॥ यत्कृतं नृपः॥ अं स ज्ञानं यदं कृते ब्रह्मज्ञानं मोहात्कथंचन॥ एकं या
त्रा भित्तो नृत्वा दानं दत्वा विनोध्यति॥ २५॥ तदा पादः॥ अं स ज्ञानं छिद्यते ज्ञाने तद्वाना
अं सानां च कृत्वा पशुं नृपि तोषे द्विजातिभिः॥ चांद्रलुप्तं तदर्थं च क्रमात्तेषां विनोध्यनं॥
कृच्छ्रं तत्कृच्छ्रं॥ कापालिकांते लापनीयः॥ कापालिकांते नो रूपा तन्नागीगामिनी तथा
ज्ञानां कृच्छ्राद्धं मुदिक्षं मज्ञाना दैवं दयं॥ २६॥ चंडालान्ते त्वंगिराः॥ अं स्यावसायिनाम
न्नमश्नीयाद्यस्ते कामतः॥ सनुचांद्रायणं कुर्यात्तत्कृच्छ्रं मथापि वा॥ २७॥ अज्ञानं तत्कृ
च्छ्रं॥ तत्र गच्छतु क्षयं॥ चंडालश्च पक्षः सन्नास्तु तोषे दैवं कृच्छ्रं॥ मागधायो गवांच व
सत्ते तेषां वसायितः॥ २८॥ कृच्छ्राद्धं वैश्यां च॥ एतदेव चंडालान्ते ज्ञाने पुनरुपल
यनं॥ माधवीयं कोमपि॥ चंडालान्ते द्विजा कृत्वा सम्पूज्य चांद्रायणं चरेत्॥ ब्रह्मपूर्व
कृच्छ्राद्धं पुनः संस्कारमेव च॥ २९॥ आपस्तम्बः॥ चंडालान्ते मदात्तुं कृत्वा

प्रायश्चित्तकथं तत्र वर्णविधायते ॥ ३० ॥ चांद्रायणं च रोहिषः क्षत्रं सौ-
 तपनं च रेव ॥ मद्रात्रं च त्रिगात्रं च वर्णयोः अनुपूर्वदा ॥ ३१ ॥ चंडालस्वामान्नेत्रिगात्रं
 प्रायुक्तं ॥ यत्सुसुमं ॥ चंडालां सस्त्रियोगलां हुक्काचप्रतिगृह्य च ॥ पतत्यज्ञानतो वि-
 प्रोद्धानां सान्नेत्रिगच्छति ॥ ३२ ॥ अत्राज्ञानात्सकलरात्रं ॥ स्त्रीगमने सचला प्रिनाद्वारं
 भोजने च द्वादशा ॥ ३३ ॥ ज्ञाने तत्समत्वादिगुणप्रायश्चित्तेष्वप्यनुहाय इति ब्रूक-
 पाणिः ॥ एतेन माधवोक्तं चित्रकाकाभ्यां सपत्न्या व्याख्याता ॥ चंडालाद्युच्छिष्टं
 गिराः ॥ चंडालपतितादीनां मुखिष्ठान्नस्य च क्षणे ॥ द्विजः च मध्ये ॥ गार्ग्य-
 ऋद्धः छुण्णस्य ध्याति ॥ ३४ ॥ ज्ञानतो द्विगुणं ॥ ब्रूकपाणिं ब्रूहस्पतिः ॥ पतितानां गृह-
 गत्वा हुक्काचप्रतिगृह्य च ॥ मासोपवासं कुर्वते चांद्रायणमथापि ना ॥ ज्ञानताभ्यां
 से आद्य ॥ अज्ञानेन यं ॥ प्रचेताः ॥ पतितांस्तं वयोर्दुर्गं सप्ताहमुदकं ॥ वसेत् ॥
 पानीयपानं तथैव कुर्वन्नापि वेत्तु ॥ ३५ ॥ एतत्सकलज्ञानं ॥ आमान्नेद्रुनिनां
 पतिताद्रव्यमादाय हुक्के च ब्राह्मणः क्वचिद् ॥ सत्वात्स्यस्य मुखस्य गमतिरुच्छिष्टं च रोहि-
 ङ्गः ॥ ३६ ॥ ब्राह्मे ॥ चंडालपतितामध्यः कुनखः कुष्ठिना तथा ॥ उदक्यास्तिकास्पृष्टं हुक्का

मासं वने वसेत् ॥ ३६ ॥ अत्रेति कर्तव्यता नृप्यवनवासे प्राजापस्य इति ब्रूकपाणिः ॥
 ब्रूकपाणिं ब्रूहस्पतिः ॥ दिवा तु मेधुर्न गत्वा न गन्ः स्नात्वा तथा च सि ॥ नृनां पयस्त्रियैर्दृष्ट्वा
 दिनमेकं व्रती न वेत् ॥ ३७ ॥ पयसादिस्वरूपं प्रायश्चित्तं न लेहयेत् ॥ मूलचमाधवमि-
 ताक्षरा ब्रूकपाणिं मदनं न लेमदनं ॥ पारिजातादोस्पृष्टं ॥ अन्यच्चान्वेष्टमि-
 तिसंक्षेपः ॥ तातमांसं न भोक्तव्यं प्राणैः कंठगतैरापि ॥ नोक्तव्यं न हि नोक्तव्यं स्वमां-
 सं तस्य न न वे ॥ ३८ ॥ एकतः सर्वमांसानि मत्स्यामांसानि च वृत् ॥ मत्स्यासीसु-
 र्मांसासीतस्मान्मत्स्यपरित्यजत् ॥ ३९ ॥ अनेन तस्यैव विवाहाः ॥ ४० ॥ इति श्री-
 ज्ञानलब्धये ॥ कमळाकरस्तं कुनखं ॥ एष विनिर्मितः ॥ ४० ॥ इति श्री-
 मज्जिगहुकसीमांसकृनायायणनृसूनुनाम कल्लनृदात्मज कमळाकरस्तं
 कृतं आचारदीपे आक्रिकलोपप्रकोपप्रायश्चित्तविधानग्रंथोऽयं सीपू-
 णः ॥ सीपूः ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥